

Sáros Megye
HELYIRATA.

Wir, wir leben, unser sind die Stunden,
Und der Lebende hat Recht.

Schiller.

Bartsch Eduárd,

Sárosmegyei Fő - Orvostól.

EPERJESEN,

Redlitz Mihály cs. kir. szabad könyvnyomó Intézetében

1846.

MÉLTÓSÁGOS
CSIK-SZENT-KIRÁLYI ÉS KRASZNA-
HORKAI

GRÓF ANDRÁSSY GYÖRGY

U R N A K

Ő CS. K. FŐLSÉGE ARANYKULCSOSA, T.
SÁROS VÁRMEGYE FŐISPÁNJA, A MA-
GYAR T. TÁRSASÁG IGAZGATÓ TAGJA,

É S

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉ-
SZETVISGÁLÓK 1846ik ÉVI GYÜ-
LÉSE ELNÖKÉNEK

S. A. T. S. A. T.

KI
TETTEL SZÓVAL
A HAZA JAVÁT,
FEJEDELEM ÉS NEMZET DICSÓSÉGÉT
SÁROS JÓLÉTÉT,
RITKA BÖLCSESSÉGGEL, SZILÁRD ÁLLHATATOSSÁGGAL
ELÓMOZDITANI, EMELNI, ÖREGBITENI
TÖREKSZIK
MÉLY TISZTELETÉNEK ZÁLOGAUL
A

Szerző.

Méltóságos Gróf!

Főispán Úr!

Midőn Sáros Megye RRei megértve Királyunk Ő Főlségének legmagasabb akaratát, mely Méltóságod a Megye Főispánjává nevezé, tiszteletük s bizodalmauk első jeleül Méltóságodhoz örömuket tolmácsoló bizottmányt küldének, Méltóságod, magas hivatásától lelkesülten biztosítá a R Rt., hogy Sáros megyének nemcsak politikai, hanem főkép társadalmi beléletére s annak boldogítására legfőbb figyelmét fordítandja. Négy év elmúlt és Sáros Megyének volt tapasztalni szerencséje, miképen az ígérlet gyümölcsöző fává nőtt, s Méltóságod kegyesen magas fá-

**radozásainak köszönhetjük, hogy e Megye
térein cselekvésdús béke honol és mi biz-
ton reméljük, hogy az Méltóságod bölcse-
ségének kormánya alatt tartósan biztos ma-
radand.**

A békés idő cselekvésre int, s én sejt-
ve értelmét, sietem akaratom s tehetsége-
immal hozzájárulni azon célhoz, melly e
megyének jólétét Méltóságod kegyességé-
ből megérlelni elősegítendi, s irám Sáros
Megye beléletének jelen állapotát, mikint
azt sokévi figyelmes vizsgálataim mostanra
hagyák, különösen e megye természetirati

rajzát főpontjaiban érintve, mely Méltóságod, mint a Magyar Orvosok és Természetviszsgálók ezévi gyűlésének köztisztelet és közbizodalom - választotta elnökét különösen érdekelheti.

Ezért bátorlodám jelen munkácskámát Méltóságodnak ajánlani. Vegye azt Méltóságod határtalan tiszteletemnek s azon bizodalomnak, mellyet bölcsesége, megbecsülhetlen kegyessége s leereszkedő nyájassága mindenki keblében olly ellenállhatlanul felkölt, s azon őszinte hálának, mellyel Méltóságodnak tartozom, párányi jeleül.

**Magamat további kegyeibe ajánlva, hő
tisztelettel maradtam**

Eperjes Junius 30án 1846.

Méltóságodnak

legalázatosabb szolgálója

Bartsch Eduárd.

I. R é s z.

Természetirási Rajz.

1. §.

Fekvés, határok, nagyság, felosztás.

Sáros megye a régi Sarmat tartomány egy része Magyarország északi határánál fekszik az északi szélesség 48° , $44'$, $25''$ és a 49° , $26'$ alatt és a keleti hossz 38° , $16'$ és 39° , $10'$ foka között; határos: észak felé Galiciával; nyugot felé Szepességgel, dél felé Abaujjal, kelet felé Zemplinnel; elfoglal egy $65 \frac{1}{10}$ □ mfdnyi tért, mellynek legnagyobb hossza észak felől dél felé 11 mérföldet, szélessége kelet felől nyugotig 4—9 mfdet tesz; fűlosztatik: természetirásilag felső és alsó Sárosra, mellyek határait Alsó-Szalok, Berzevicze, Héthárs, Bártfa, Kurima, (innen Sztropkóig Zemplinben) jelölik, vagy szorosabban véve a keletnyugoti vonal, meddig a diófa gyümölcsüzik; — politikailag hat u. m. sirokai, felső és alsó tárczai, tapolyi, székcsői és makovicaival völgyjárásra, mellyek 12 mezővárost, 358 falut és 27 majorságot foglalnak magokban, — és 3. sz. k. város: u. m. Eperjes, Bártfa és Kis-Szeben körületeire.

2. §.

A térfölület minősége.

Kellemes hegyvidék, átkarolva s elfüdvé hegyek által, mellyek termékeny dombokul kicsin lapályokban fölolvadnak, vagy pedig meredek rohanó árkoktól alászántott szirtetek és csúcsokul szűk völgyeket képeznek.

Ezen egymásközt sokkép összeszött és egyiolvadt, számos hengeremelvénnyel átfont hegyek hegy és földismeit tekintethen négy főhegyláncokra oszolnak.

1. A *Beszked* vagy *Bescsad hegység*, melly főképe gneist és porphyrt magában foglal, miut ellapúlt Karpát-öshegység, miután nyugoti Galicja egy részét átfutja, észak felől Lenartónál ismét Magyarország térein elnyúl, onnan keletfelé Hrabszke, Fricska, Czigelka, Regettő, Felső-Polyanka, Gavranec, Sarbó, Medveze egész felső Komárnyik határfalvak hosszában egy habalakban messzirenyújtott hegyhát által keleti Galicja határvonalát képezi. Hegyeinek kúpjai meredek-kopárak, csupán csempészek által megmászhatók, és lomb- és fenyősaerdők által benőtt környéke fagyos és pusztasívár, ittott buján pompázó legelők által élénkítettik.

2. A *Perhába hegység*, melly kiválólag fővénykővet tartalmazván, Szepes-megye magurai részéből mint telep-fővénykőhegység vidékeinkbe a Popradvölgyön keresztül nyomul hatalmasan és számtalan elágazások és kanyarulatokban a megyetérnek majdnem egyharmadát foglalja el. Egyik ága keletfelé Obrucsno, Lenartó, Gaboltó fölött, részint Szvidnik, részint Sztebnyik, Bártfa, Kurima mellett is így tovább a Tapoly balpartjának hosszában nyulik el. Másik ága kelet felé, Csircs és Livó között Hünig, Hertnek, Gerald, Deméthe, Finta, Nagy-Sáros, Radács mellet és így tovább a Tárca jobb-partján egész a kassai hegyig fut. Kellemes völgyei és gyöngéd lejtőzetei buja növény és vig állatvilágot növelnek és erőteljes fenyőbükk és tölgyfaerdőkkel diszítvék, mélyeiből a legpompásabb gombák bujnak ki.

3. A *délnyugoti hegyvonal*, melly a szénfővénykővel fűdött mészkővet bírja kiválólag, és ezért mint mészhegység Szepességnek Branyiszkoja, vaga a bukfencalljánál beszorúl, és az egész plavnicai, palócsai, tárközi, (honnan

egy ágat Jakoris, Ádámfüldé, Deméte egész Styavnyik felé hajt) kriványi és alsó - szalóki hegységet uralja, aztán vékony részletekben Sirokán, Hrabkón Szedliczén elsikolva leghatalmasabban a Hernádvölgyben Ó-Ruzsin, Ladna, Kűszeg és Sz. István mellett legtisztábban tűnik ki. Hullám-alaku, többnyire ellapított kopár tetői, mélyen bevéssett völgyei, meredek összeropedt függőleges szikláikkal, csodás völgytorkaikkal, gyakran kalandszerűleg alakult összehasadt tömegei, az egésznek sajátos regényes színezetét kölcsönöznek, melly egész ünnepélyességé fajul, fűkép e hegységben levő barlangók megtekintésénél, mellyek küzt a Sájnye-Lipóczi Sztalaktit és Ó-Ruzsinai mészkőbarlangok a legnevesebbek. Ezen hegyek végre a kénkővíz források műhelyei, mellyeket számosan napvilágra keltnek.

4. *A soovári hegylűnc*, melly, minthogy tölűp és vulcanicus sziklanemeket, basalt- és csengkővet, mészkovacs, négyszűgkővet összehalmozott sikinésszel, barnaszén és kűsőségakat, porcellanjaspist és földsalakot, darlás agyagkővet opállal, szarukő, síkárpalakővet tartalmaz, vulcanicus trappalakitekhez tartozik. Vonala keletdél felé Hanusfalvatól, Kűrűsű, Soovár, Vűrűsvágás, egész Ránkig elnyúl, honnan déli egyenes menetét egész Tokajig folytatja. E hegység fűlűlete a legszebb lombfaerdűségekkel van koszorűzva, ez nyujtja a fűttsót, mélyen rejtett ereiből sziksűforrások kelnek, ez a nemes opalnak, az egyetlennűl és csupán ennek keblében terműnek és erűnek anyja.

Mindezen hegységek legmagasabb csűcsai: Simonka a soovári hegységben, Tluszta, a Svinkának Hernadbai szakadásánál Abos mellett, — Mincsol, Livó, Dvoriszkű és Csergű Hűnigh mellett, Lizza Szeben mellett, — Berzevicze mellett a Fekete hegy, — Gergelylaka és Finta mellett a két Satrás, — a Nagy-Sáros és Tarkeű melletti két várhegy, — Sirokánál a Hola és Brezova, — Szinnye-Lipócznál a Szmrekovicza.

A kevés *lapályok* közt említendők: a teknőalaku lapály Eperjes, Soovár, Kapi és mindkét Sztrázs közt; a kicsin de kellemes sárosi sik, a Szvidnik és Mesztiszko melletti széles völgy.

3. §.

V i z e k.

Ezen egész hegyvidék mint édes mint különemű ásványvizekben dús.

a) *Édes vizek.*

Az anyafüldből mindenütt legszebb kutforrások szivárognak ki, majd minden hegynyílás aját csermellyel bir, melyek egyesülten vadpatakokul a zöld pázsitokat áthatják, megnedvesítik, elárasztják. Szakadnak az önalkotta völgyfolyókba, mellyeknek esése szintén ragadó, úgy, hogy dühös sürgetegek és esőzések közben szabálytalan partjaik beiszapoltatnak, s elfüvenyeztetnek, ágyaik megváltozva jelennek meg. Főbb nyugot és észak felől dél felé vonuló folyók következők:

1. *Hernád* Szepességből Ó-Ruzsin mellett jön be, hogy csupán két mfdnyi hosszú, csöndes folyása után (a Hernádvölgy) Tihany mellett a megyét elhagyja. Sziklaágyába a rák és pizstrangtelt Szopotnica szakad. Abos mellett a Svinkát fogja föl, melly kétágulag Siroka kerület kettős völgyét dulva mossa.

2. *Tárcza* vagy Torisza, melly a balásvágási erdőségek mélyeiben kezdődik s a hasonnemű 9. mfdes fővölgyben Eperjesig ragadva, aztán Valykóczig mérsékelten és békésen lefoly, — innen Kassán alól Baksa helység mellett Hernádba szakad. Eperjes alatt Székeső kerületi folyót veszi föl, melly 4 mfdel fölebb a hertneki hegyekben ered, és a Delnát, melly a sóvári vidéket gyakran dülőlag mossa keresztül.

3. *Tapoly* (Toplya) a livói hegységekből eredvén, Bártfa, Kurima, Girált, Hanusfalu hosszában honi földön 7 mérföldön rohan Zemplinbe, hol Waranó mellett az Ondavával egyesül, melly szintén határhegységeinkből eredvén, Makovica kopár tájait zajosan mossa keresztül.

4. Ezen lármás alig néhány sovány halat növesztő hegyfolyóknál sokkal fülségesben fénylik az egykor Magyarországot boldogító *Poprad*. Szepesség magasaiból származva Hajtufka sárosi határhelységet már aruhordó folyamkép üdvözölve, számtalan vig halak, különösen lazacok és angolnák csapkodásai és kiálló szirttők által fülizgatott ezüsttiszta habjai fülségeslássan mozognak kelet felé Palocsa, Lubotin, Orló mellet, aztán szűk erdőhasadékokba rejtőzve nyugot felé hullámszánk, hogy Lipnik és Szulin mellet a hazai földet idehagyják és Dunajec hullámaival egyesülten a keleti tengerbe omoljanak.

b) *Ásványvizek.*

Ezen megye 49 helység helyütt és völgyekben 74 nyílt ásványkútforrást bir. Nevezetes szám! melly mégis könnyen sokszoroztathatnék, miután olly helyek is vannak, — Bártfán, Szinnye-Lipócon, Styavnyikon, hol minden földbe mélyebb ásás, körülbelül egy fagyókértelenítésnyire, gyakran egy eketúras jóízű bugyogó ásványvizforrásokot csal ki.

Ezen források különeműek, a hegyvonaloknak, mellyekből szivárognak, megfelelők.

A telep-fővénykőves hegységéből folynak.

I. Szénsavas, luganyos, sós, földes, iblanyos és vasas savanyvizek; ide tartoznak következő források:

1. A *bártfai*, Magyarország acélvizeinek gyöngye. Csupán 6 forrásai nyitva tartatnak, mellyek Kitabel és Tognio vegytani boncolata után 100 hüvelykűb vízben szénsavas mészből 13, 12, vasból 2,009, keszgeből 1,08 szilleg 62, 66, sósavas szikegéből 24, 4, — kénközsavas szikegéből

0,666, timsófüld 6, 27, kavicsfüld 0, 27, vonatos anyagból 0, 15, szénsavas légszeszből 60,8 iblansavas szikegéből egy nyomnyit s 10,163: 10,000 aránysúlyt, valamint szinte 5, 7, 8° R. hőmérsékletet bírnak, e szerint Spaa, Pymont, Eger áldásdús forrásaihoz hasonlóak. Ha ezen gyöngéden fölolvastó, és nagyon erősítő alkatrészekhez a víznek szellemileg ható, élesztő, fölvidítő, a keresztüláradó jó érzés által nyilvánuló szesz (naphta aether) nevezetű belétező dynamicus elvet, mellyet ezen víz nagy mértékben bír és minden ivó kedvel és gyönyörrel érez, hozzáadjuk, ha továbbá ezen fürdőhely gyönyörű fekvését szemléljük, — az ember t. i. egy varázssépségu fenyűberekkel koszoruzott, vizgöld, tiszta sétasorok által keresztülhasított, tarka virágokkal ékített, lombfákkal beárnyékoltt völgyet pillant meg — ha továbbá ebben a vig lak és fürdőszobákat, az egyszerűen csinos imaház és nagyobb szerűen fölépített köz tánc-, játék- és ebédtermet szemléljük, ha az életvidor ifjuság tarka nyilvánulásain gyönyörködünk, ha a fürdői vendégek mivelte küreibeni nyájasan- gyöngéd fogadtatást méltányolni értjük, ha a derék lakosok nyájas előzését, a derék főorvos barátságosan szerény orvosi vezérletét, a mindenütt figyelemfeszült szolgálatot tapasztalók: illy sok, szép, célszerű intézkedések és benyomások által meggyőzötte bizonyára örömittasan, derült érzelemmel fölkiáltandunk: „itt Hygea szent berkében honolsz.“

Minőségileg hasonló alkatrészekkel megadómanóyozva, tehát hasonló üdvös tulajdonokról kezeskedve, a fönebbiekhez következő elhanyagolt egyes testvérforrások csatlakoznak:

2. *Hosszuréti.*
3. *Sznakoi.*
4. *Hrabszkei.*
5. *Pitrovai.*
6. *Fricskai.*

7. *Gerlachoí.*

8. *Gaboltoí.*

9. *Felső Tvarostzai.*

10. *Alsó Tvarostzai.*

11. Ezen savanyúvizek koszorujában *Czigelka* határ-hegységi falu egyik sovány szegletében három szegényül meg-
őrzött és ápolt forrás létezik, mellyek között azonban a La-
joskút a legkitünőbb és legbővebb, jeles ásványvíz, melly
egy orvosi fontban: 105 gr. szénsavas szikeget, 2 gr.
mészt, 6 gr. magnesiát, vasnak egy gyöngye nyomát,
9 gr. sósavas szikeget, 5 gr. kénkősavas szikeget, e-
rős adag iblany és húzenyvegyítéket és keves tiszta szén-
savat foglal magában, e szerint Magyarország legtartalmasb
iblany- luganyos szikegviének bizonyul be és áldásteljes
hatalmasan olvasztó és elevenítő, a soknevű makacs mirigy
és fekélynayavalyák ellenszereül ajánlkozik.

Hasonló alkatrészekkel bírnak a nagyon elhanyagolt.

12. *Niklovai.*

13. *Csiglai.*

14. *Dubovai* kettő.

15. *Radomai.* Továbbá

16. A *szulini* ásványkútforrás, kellemes sóluganyos
vassavanyú vizet szivárogtat. Egy komorsötét vadregényes,
nehezen járható fenyűerdős vidékben egy meredek hegy tő-
vében közel a Poprádhoz fekszik, melly által gyakran bei-
szapoltatik és elárasztatik. Folyik pedig egy fűvenykőszik-
lából, hogy egy 80 itcényi tölcsért 15 perc alatt megtölt-
sön. Vize kristálytiszta, gyöngyöző, tajtékzó, kellemesen
savanyú, derült érzékmámort elővarázsló, minden bort kel-
lemítő, a legforróbb nyárban is 40 R. és 1,019 arány-
súlyt bír; saját boncolatom szerint egy orvosi fontban 38½
köbhüvelyk kénsavat, 43 gr. szénsavas szikeget, 2 gr. mészt,
½ gr. vasat, 5 gr. keszeget, 15 gr. sósavas szikeget, —
½ gr. cselenyt, — 2 gr. kavicsfüldet foglal magában, —

iblanynak és vonatos anyagnak semmi nyomát sem árulván el; ezért nagyon tartós és nehezen elpárolog. Gazdag tartalma, a szeliden fülolvasztó és mindennemű szorulásokat erősen füloldó só és kénsavas szikege és a kiválólag fültünő mennyiségű kellemesen fülizgató és idegerősítő szabad szénsava mián Magyarországon és Galiciában nagy hirre kapott, úgy hogy éjjel nappal szünetlenül merítettvén; a szó legszorosabb értelmében kizsákmányoltatik.

17. Ezzel rokon a félig behányt két *lugnói* forrás.

Telepfüvenyköhegységünk magában tartalmaz:

II. Szénsavas, só-föld- vas és kénkövel bíró savanyvizeket. Ezen számos források tehát kénköves, szén és kénkösavas vasat, szén és sósavas szikeget, szén és kénsavas mészföldet birnak s főleg gyomorszorulásoknál alkalmaztatnak. Birnak ezek közül:

18. *Ternye* két meglehetősen gazdag kútat.

19. *Adámfolde* egy lapos réti forrást, melly azonban forró nyárban kiszárad.

20. *Töltzsek* kellemes ízű jöltelt forrást.

21. *Peterovács* egy erősen pezsgő forrást.

22. *Kapi - Pálvágás* két erősen buzogó forrást na Radlinkoch i kurej huri.

23. *Hannsfalu* 3 forrást: a sólyonszikla alatt, Oblik hegy tövénél és a vastető alatt.

24. *Tapoly-Bisztra* egy utmelleti forrást.

25. *Kakasfalu* két forrást egyet Scsavnica falu, másikat a remeteház mellett.

26. *Somosujfalu* egy jóízű kúttorrást.

27. *Kende* egy rétforrást.

28. *Eperjes* Borkút nevű jöltelt forrást, a sz. László hegy mögött, mellyen egy jeles kénköves fürdő áll.

29. *Rudács* egy elhanyagolt, a Borkúttal átellenes forrást.

30. *Kis Sáros* egy gazdag kútat szegény fürdővel.

31. *Czeméthe* (eperjesi majorság) egy kellemes izü, szép vidékben épült kutforrást, egy ezelőtt jobb állapotban volt, most elhanyagolt meglehetősen kényelmes fürdővel.

32. *Bujuk*, egy erősen bugyogó forrást.

33. 34. *Bajor és Berki* mindenik helység egy kellemes vizü forrással.

35. *Izsep* átlátszó tisztán tartott forrást.

36. *Singlér*, erősen folyó forrást, mellynek vas viz nagyon földes, miért nehezen emészthető.

37. *Szinnye-Lipóc* a fővenykő és mészhegység átmeneti helye, azért középpontja a sokféle ásványvizeknek. Itt a lápfüldből gyúlég és fotjólég szivárog ki, itt a legzadagabb szénsavas, vas és kénköves savanyvizek áradoznak, itt a tisztán kénköves, föld-savkénköves, vasas-kénköves források legélénkebben bugyognak. Ezen számtalan, vegyes és tarkán egymás mellett áradó források közül azonban csupán következők használatnak: a *fűforrás*, egy savas-vasas erősen kénköves, erősen gyöngyöző és pezsgő, könnyen emészthető kellemes viz. — *Nathalia forrása*, földkénköves, erősen vasas, ezért nehezen emészthető fanyar izü savanyú viz, — a *katlankut*, melly timsót is foglal magabán; — Fest fatörzskutacskája, tisztán kénköves opálózó viz, — egy *mellék* tisztán vasas kénkövizzel telt kutacska; — a *tükör fürdő* számtalan föld-savas-kénköves források öszvege.

Az itten fűnálló fürdő és mulatóhely kicsin ugyan, azonban csinosan kényelmes és czélszerűen fölkeszített. A vidék kellemetlyesen magasztos, a körülövedző hegység vadregényes, nagyszerű, bájoló. Így a természet kedvelője és a beteg itten üdvösen jótékony mulatásra számolhat.

Továbbá a mészkőhegységből következő kénköves források erednek:

38. *Styavnyiki*. Ennek rideg kopár hegyvidékén 6 vasas kénkövizes forrást találhatni. Vizük hideg, gyöngén

gyöngyöző, opálozó, kénköbzettel telyes, édeskésen kénküves ízű. Egy orvosi fontban vasból és kénküvesből egy arnyéknyit; 8 gr. kénkősavas, 2 gr. szénsavas és 9 gr. kénkősavas mészföldet, 12 gr. kénkősavas szikeget bir. A víz egy kicsinded fürdőben kül és belsőleg sikerrel használatik, különösen a nemi és verőczeres rendszerek tompasága, idült bőrkórok, kelések és bénulások ellen.

39. *Kapronca*, hasonló alkatrészekkel és tulajdonokkal megajándékozott elhanyagolt, Warjufalu határán helyezett forrást bir.

III. Kénküves, csupán szikegellel és mészfölddel terhelt vizeket találhatni:

40. *Décsön* egy forrást.

41. *Hradiszkon* az erdőben.

42. *Szebenben* egy barlangforrást jól fölkeszített fürdővel és ebből csinos kilátással.

43. *Ollyson*, egy

44. *Darócson* egy nagyon zápbüzű forrást Hariski nevű majorságban.

45. *Bajorvágáson* kettőt, mellyek közül a templomforrás gyantás, a földnép által hasferegűző szerül jó sikerrel használt vizet tartalmaz.

46. *Kozeleczen* Plavnica meletti majorságban a leggazdagabb és legerősebb kénkömeszes forrást, melly a földnéptől csuzos küszvényes nyavalyák és idült bőrkütegek ellen gyakran használatik.

47. *Plavnícán*, erősen szivárgó szikegellel és kénküvel gazdagon terhelt forrást, mellyet a földnép olvasztóhajtó szerül alkalmaz.

IV. A vulcanicus hegylánc sóvizet, és savas ásványvizet szállit és pedig:

48. *Soovárt* a hányában.

49. *Sebesen*, hol egy kényelmes Magyar-Isla nevű fürdő diszlik. A bőr cselekvőségét, sikeresen előmozdítván

és áthangolván, ezen fürdők főképp a bőrnavalyák és fekélyszorulásoknál, és elhárító szer gyanánt mell és májbetegségekben is üdvösen hatnak.

4. §.

Éghajlat minősége.

Sáros hegyes tartomány levén, éghajlata különmemű. Szelid és kellemes a Tapoly és Alsó Tárca völgyében, részint a mély fűdött fekvés miatt, részint, mert az uralkodó vulcanicus földfenék több meleget fejleszt ki. Zord és hideg az észak felé messzeterjedt, magas hegyekkel üvedzett Makovicában. Rideg és fürgeteges az észak-nyugot felé vonuló, sűrű erdőségekkel benőtt, a Kárpáti jeges szélvonalnak kitett Tárca és Székcsó felső részeiben. E két szélsőségnek (extreme) a szelidet és zordont egybeolvasztó közép fokozatai mérsékelt, azonban fájdalom, rügtön változásnak alávett, ezért fűlütte változékony éghajlatot képeznek, mellyet a megye legtetemesb része ural. Tanuságul szolgálhat ennek bebizonyítására az általam Szebenben, tehát körülbelül a megye középpontjában 1830—1845ig tett meteorologicus észrevételek átnézete:

1. A közép évmelegség $+ 7$, 2^0 R. Fűnebbi 15 évek alatt a legnagyobb meleg $+ 30^0$ R. 1841 Julius 18 és 19én vala. A legnagyobb hideg 1830 év végével — 21^0 R. volt. A hőmérő a legforróbb napokban $+ 24^0$ R. hág, a legzordonabb télben — 19^0 R. esik.

2. A hőmérő lebegéseinek középszáma 27. $4''$ Rűgtön és erősen történnek.

3. Uralkodó szelek az É. és É. Ny. aztán K. ritkábban D Ny. legritkábban D. szél fuj. A legszamosabb légárok és felhőláncok nyugot felől jönnek, többnyire csűndes szelid esőt hoznak, aztán dél felől, mellyek gyakran fürgeteggel járnak. Továbbá Ny Ny. É. v. É. ezek derűlt, de langy idűt hoz-

nak, EE. Ktől vagy K.-röliek derült és meleg napokkal mennek.

4. Nehéz fürgetegek csupán a leghőbb nyári napokban érkeznek, — ritkák, középszámmal 5 — 6 esik egy évre, egyes évek néha kivételesek, mint az 1845iki.

5. Évenként számolhatni egyremlásra 96 esős napot, 39 hó és jégesőnapot, 86 borult napot, 69 félig derült, 62 egészen derős, 13 fürgetegest, 82 napot a fagyponat alatt reggel.

5. §.

Az évszakok.

A melegebb alsó tájakban Martius elejével kezdődik a tavasz. A föld megnyílik, fölengeszt és miveltetik. A változékony, gyakor éji fagy és fürgetegek által jelölt Aprilben a rétek kertek és mezők zöldek. Májusban a nővényvilág gyönyörű virulatában áll, melly azonban herohanó nyugoti és északi szelek, valamint későérés (népileg juhtél) által megtörik. Meleg és szárazság növekedésével a nyár Juniusban kezdődik, fordulási pontját Juliusban éri el, midőn egyszersmind legforrób napjai dühös fürgetegekbe mennek át, mellyek a levegőt egyszerre meghűtik. Az aratás 24től egész Julius végeig kezdődik. Budamér körül korábban is. Augustusban sok pásztásosó uralkodik, de mindämellet sok derült, söt forró napokat számlál. Az ősztöbbynire derült száraz és meleg. Kellemes Septemberben, reggi és esti küddel járó Octoberben, nedves-komor, éles idővé fajúl Novemberben, mikor a tél következik, melly Decemberben nedves és fürgeteges, Januarban száraz, szigoru s közönségesen lejár.

Egész másképen folynak le az évszakok a nyugoti és északi hegyvidékeken. Itten még April közepeig a sűrű erdőségeken és hegylapályokon mély hó tanyáz. Itten ha-

vaz, midőn lent esőzik. April derült és langyabb napjaira éles fagyok következnek. A végre fölolvadt hó megtölti a hegy-patakokat és földhasadékokat, földalásülldedéseket, alámosásokat okoz. Ekkor történik eső és hófuvatagok, szélvészek, fagyok és áradások közben, tehát elemekkeli csatában késő Májusban, néha későbbet is a nyári gabna vetése és burgonyaültetés. Egyszerre elkezdődik a nyár, melly meleg de rövid, egy fürgeteglecsapás, egy eső, és a fojtó hűség jéglegevegővel cserélődik föl. — Az általános gabnaaratás két hónappal később kezdődik, mint Soovár körül, tehát September vagy Octoberben. A többnyire tartósan szép ős fáradalmaiért némileg kárpútolja a földmivest. Azonban ennek kelleme sem tart soká. November közepén a hegyeket hó borítja el, rideg északi szelek keletkeznek, mindent heburkoló ködökkel — szomorú előküldötteti a kezdő tellyes 6 hónapig tartó télnek. Vannak egyébiránt kegyelt helyek is, mellyek a hegységi évszakok kiáltó színü, de való képét nyájasabb alakban tüntetik elé, szerencsés oasokint a pusztában.

6. §.

A föld minősége.

Egy olly nagyon coupirozott, ásványi és kórismei viszonyok, képzetek, elmállások, elhelyzésekben különböző vidéken, minő Sáros a föld minőségének is különbözően alakultnak kell lenni. A Tapoly és Tárca völgy lapályai, mellyek ráiszapolt földdel fűdvék, egy fűvény és színföldből vegyüléket foglalnak magokban, melly többkevesbé humus - dús. Miért e lapályok a kerti és konyhanövényeknek legkedvezőbbek.

Mind e két lapályok domborulatainak felszine közbevegyített mész és színfölddel terhelt agyag vagy elmállott basáltrétegből áll, miért itt a fatenyésztés sikeresen

miveltetik és a vetemények buján növekednek. — A mészhegy-i völgyekben a föld többnyire elmállott mészmárgából áll, melly a termékeny szín- vagy hideg terméketlen agyagfölddel többkevesbé vegyes. Azért ezen völgyek különösen a rozsveteménynek üdvüsek. A sivármezön a Popradvölgy hosszábani magas szántóföld mészkavicccsal és poronddal erősen vegyes, mellynek aratásai háladatlanok, azonban szép lent és hüvelygyümölcsöt természet. Székcső magasai-ban a föld agyagos, nedves és nehéz, a hegyek függvényei-nél köves és hideg, miért csupán száraz években termékeny. Makovica hegyháta in a föld részint agyagos részint fővenyes és kavicsos, a völgytájokban agyagos, fővennyel vegyes, jó ganajzás mellett és száraz melegben — termő.

Megyéknnek egész használt fűlszine 461,339 holdat tesz.

T e r m é n y e k.

7. §.

Á s v á n y o r s z á g.

Kiválólag megjelölendők:

1. *A soovári sóagy*, mellynek fölolvadt 25 pcentes sóvize a 81 öl mély veremből vagyis Leopoldaknából merítve, kellően megmunkálva, évenkint 120,000 mázsa főtt-sót ad.

2. *A nemes tűzelő es szivárványzó opal*, Vörösvágás helység mellett, Dubnik és Libanka hegyben, hol darlás torolványoktól körülvelt erekben és szugokban találtatik. Közelében számosan található az opaljaspis, a faopál, viaszopál és a hyalith.

Ugyanezen hegyvonalban egyszerűsá mind obsidian, chal-

cedon, domit, szarutünd, hegykristály-, szurokkő és gyps, — a soóvari remeteháznál cinober, Hanusfalva mellett higanynyomai találatnak.

Ezen két fülötte fontos természetadományokkal megáldottan s ki elégitetten hiában átkutatott s fülásott hegyeink kevés ürvendetest és kielégítőt nyujtnak ósidóktól óta, mint ezt összeomlott aknáink és stoláink eléggé bizonyítják. Igaz, hogy jó remény fejében még most is miveltetnek arany, ezüst és vismuth erek az aranybányában a soóvari hegységben, valamint a svinkavölgyi és kiómeletti réz és ezüstitörések. Semmi ürvendetes nyereiményt nem adományoznak; — mint a most már elhagyot bártfai, ádámföldi, nagy-sárosi és szebeni vasbányák.

A nagy mennyiségben meglevő mészkövön kívül, mellyből több helyütt sok mész, legjobb azonban Szinnye-Lipóczon, Kúszegen, O Peklinben égettetik, és Singlérben tartós malomkövek készítettnek — a megye dús épületkővágatokat bir Sztanko-Hermány, Berthót, Nagy-Sáros, és Szebenben. Továbbá leveles füvenykövet, melly kőszürükőre, kővezetre használtatik, Kajathán és Berthóton, — jedes fazekasagyagot Kurimán, Bártfán, Gergelylakon, Palocsán.

Fekete és vörös *mráványtörések* vannak Szebenben; *Kőszenet* csupán kis mennyiségben találtak Lubotin melletti rétegek és erekben, a szélhegyen és Szeben mellett a majoroknál — tetemes mennyiségben Kapin és Hanusfalun.

8. §.

N ö v é n y o r s z á g.

Az uralkodó körülmények: éghajlat, földminőség és annak megmunkálása, helyzet sat. következtében az itteni vegetatio többféle. Általában azonban inkább dús mint szegény. Mert a nyugoti mély részekben buja, a magasabban fekvő középtájakon és völgyekben termékeny. Mindennemü

gabna, ázalék, kerti növények, küles, len, kender burgonya, takarmány és dió, mag és kőgyümölcs nemesített fajai bőven teremnek meg. Szegényebb ugyan de elegendő a magas vidéken, hol pompás rétföldek és hatalmas erdők diszlenek, len, árpa, zab, borsó, lencse, tatárka és burgonya nagy mennyiségben természetik, — hol vadon nővő boggyógyümölcs, izletes és nemes gombák, és mogyorókat illetőleg nagy bőség uralkodik. Tökéletesen terméketlen elhagyott földeket itt nem találhatni, minden földfolt szorgosan műveltetik és használtatik. Mindegyik, ha szegényül is, táplálja serény ápolóját. Kiemelendő:

9. §.

Mezei és kerti virány.

Mezei termények. A szántóföldekbe vettetnek: *Triticum hybernum, aestivum, spelta. Secale Siligo hybernum et aestivum. Hordeum distichon et vulgare. Avena fativa et orientalis seu Hungarica. Polygonum Fagopyrum Tartaricum, Heidekraut, Tatárka. Panicum miliaceum. Zea mays. Festuca fluitans, Mannaschwiegel oder Schwaden. Harmatkása Manna, der Ortschaft Orkuta eigenthümlich. — Pisum arvense, — Ervum lens. Vicia faba. Linum usitatissimum. Canabis sativa. Solanum tuberosum.*

A gabnaneműt csunyitják: *Avena fatua, wilder Haber. Lolium temulentum, Lolch. Bromus secalinus, Trespe, csigány zab. Vicia eracca. Agrostema Guithago. Melampyrum arvense et Rhinanthus cristagalli, Beider Saame färbt das Brod violettblau, (unschädlich.) Latyrus tuberosos. Allium atropurpureum, wilder Knoblauch. Raphanus raphanistrum Hederich Rettig Badele, Tuleja.*

Kerti növények.

A kertekben ültettetik: *Brassica oleracea capitata. B. rapa Rübe, kerek répa. B. napus Steckrübe, édes répa.*

B: botrytis Blumenkohl. B: gongyloides Kohlrabi. Beta rubra et cyclo. Daucus carotta. Apium petroselinum et graveolens. Pastinaca sativa. Cochlearia armoracea. Raphanus diversae speciei. Asparagus officinalis. Lepidium sativum, Gartenkress. Lactuca sativa. Papaver somniferum. Allium cepa, sativum, schoenoprasium Schnittlauch. Cucumis sativus. Cucurbita vulgaris, Kürbiss. Phaseolus vulgaris diversae speciei. — Helianthus annuus et tuberosus.

Fűszer növények:

Origanum majorana. Satureja hortensis, Lebetka. Anethum graveolens, Dill, Kápor. Pimpinella anisum. Carum carvi. Nigella sativa. Ocimum basilicum. Dracocephalum moldavicum. Thymus vulgaris et serpyllum. Capsicum annuum. —

Takarmányeműek: Trifolium pratense et montanum. Medicago sativa, Lutzernekle. Hedysarum onobrychis, Ersparsette. Vicia sativa diversae speciei. Avena elatior, franz: Raygras. Lolium perenne, eng. Raygras. Bromus giganteus, Futtertrespe, Muhár.

Réti fűvek:

Alopecurus pratensis. Poa pratensis, trivialis, annua, aquatica. Festuca elatior, ovina, duriuscula. Dactylis glomerata. Cynosurus crystalus. Trifolium repens, melilotus. Lotus corniculatus. Briza media. Holcus lanatus. Anthoxantum odoratum. Avena pratensis. Aira coerulea. Chaerophyllum sylvestre. Scabiosae diversae speciei. — Poterium sanguisorba. Prunella vulgaris. Plantago major, media. Equisetum. Ranunculus diversae speciei. Chalta palustris. Rhinanthus crista galli. Rumices. Mentha arvensis. Hieracium pilosella. Carius. Juncis. etc. —

Orvosi növények.

Sambucus nigra et ebulus. Solanum dulcamara. Calendula off. Arbutus uva ursi. Daphne mezereum. Ledum

palustre. *Juniperus communis*. *Fragaria vesca*. *Scandix cerefolium*. *Tilia europaea*. *Melissa* off. *Salvia* off. *Loranthus europaeus*. *Mentha piperita*, *crispa*, *viridis*, *pulegium*. *Artemisia abrotanum* et *absinthium*. *Tanacetum vulgare*. *Lavandula spica*. *Ruta graveolens* et *mauraria*. *Humulus lupulus*. *Origanum majorana* et *vulgare*. *Anethum graveolens*. *Carum carvi*. *Nigella sativa*. *Thymus serpyllum*. *Papaver rhoeas*. *Veronica* off. *Gentiana lutea* et *cruciata*. *Hysma plantago*. *Matricaria chamomilla*. *Anthemis nobilis*. *Achillea millefolium*. *Leontodon taraxacum*. *Valeriana sylvestris*. *Malva rotundifolia*. *Althaea* off. *Atropa belladonna*. *Orchis morio* et *mascula*. *Lythrum salicaria*. *Saponaria* off. *Symphitum* off. *Tormentilla recta*. *Menyanthes trifoliata*. *Urtica dioeca*. *Verbascum Thapsus*. *Hyosciamus niger*. *Aconitum napellus*. *Aquilegia vulgaris*. *Conium maculatum*. *Colchicum autumnale*. *Angelica archangelica*. *Delphinium vulgare*. *Arctica montana*. *Asarum europaeum*. *Arctium Lappa*. *Geum urbanum*. *Erythraea centaureum*. *Chelidonium majus*. *Cichorium Intybus*. *Cochlearia* off. *Inula Helenium*. *Rabia tinctoria*. *Tussilago farfara*. *Triticum repens*. *Veratrum album*. *Ononis spinosa*. *Phellandrium aquaticum*. *Polygala amara*. *Anemone pratensis*. *Viola canina* et *tricolor*. *Antirrhinum linaria*. *Hypericum perforatum*. *Asperula odorata*. *Berberis vulgaris*. *Betonica* off. *Rubus Idaeus*. *Cynoglossum* off. *Datura tramonium*. *Digitalis purpurea* et *ambigua*. *Euphrasia* off. *Glechoma haederacea*. *Lamium album*. *Lithospermum* off. *Oxalis acetosella*. *Plantago lanceolata*. *Pulmonaria* off. *Scabiosa arvensis*. *Sempervivum tectorum*. *Stachys erecta*. *Tragopogon majus*. *Thaspi bursa pastoris*. *Ajuga chamaepytis*. *Anthyllis vulneraria*. *Cynanchum vincetoxicum*. *Bryonia alba*. *Borago* off. *Tuja orientalis* in hortis. *Lycopodium clavatum*. *Equisetum arvense*. *Polypodium filix mas*. *Sedum acre*. *Cicuta virosa*. *Acthusa cinapium*.

Gyümölcsfajok:

- Pyrus communis*, körtvélyfa, Birnbaum.
Pyrus malus, almafa, Apfelbaum.
Prunus domestica, szilvafa, Pflaumenbaum.
Prunus cerasus, cseresznyefa, Kirschenbaum.
Prunus caproniana, meggyfa, Weichselbaum.
Prunus armeniaca, tengeri barack, Aprikosenbaum.
Prunus spinosa insititia, zahmer Schlehenbaum.
Juglans regia, diófa, Walnussbaum.
Amygdalus persica, barack, Pfirschenbaum.
Morus alba, nigra, rubra, szederfa, Maulbeerbaum.
Mespilus, nászpolyafa, Mispelbaum.
Ribes rubrum, tengeri szőlő, Johannisbeerenstrauch.

10. §.**H e g y v i r á n y.**

Ceres és Pomona rónáiról száműzetve, az elbénült fajoktól lemondva a kedves Flóra a Dryadák berkeibe vonúl, szépen fölékített szüz gyermekei közé, — magasztos nézésének áldozva, kedvvel követjük őt.

A kilátás elzárakozik, a körülövedző hegyek homlokzata és derekai sötét mély, itt világos zöld, ott reszkető fejéren fénylő erdőségekkel vannak körüláborozva és ezek közt mindenféle fák, bokrok, virágok, mohok, gombák. Él, zöldel, életvidor teremtenyek által korüllejtetik minden, csak az ember némán marad, ki mindezt méltánylat nélkül hagyja.

Ezen erdőségek magva, mellyek a hegyek hosszában hullámozva 197,855 holdat tevő tért képeznek és egyiránt az egész megyén elosztva az egész tájnak ingerlő festői nézetet kölcsönöznek, és semmi helyet fa nélkül hagynak, következő növényfajokat teremt:

Quercus Robur, tölgyfa, Traubeneiche od. Weisséiche.

- Quercus pedunculata*, mocsárfa v. szárostölgy, Stiefeiche.
Quercus cerris, cserfa, Zerreiche.
Fagus sylvatica, bükfa, Rothbuche.
Pinus picca, szurkosfenyőfa, Weisse-Silber-Edeltanne.
Pinus abies, Jegenyefenyőfa, Rothtanne.
Pinus sylvestris, erdei fenyőfa, Kiefer, Föhre, Kienbaum.
Pinus larix, veres fenyőfa, Rothbaum.
Carpinus betulus, gyertyánfa, Hainbuch.
Betula alba, közönséges nyírfa, Gemeine Birke.
Betula Alnus, egerfa, Erle.
Acer pseudoplatanus, juhar, Weisser Ahorn.
Acer campestre, fodorjavor, Feld-Ahorn.
Populus tremula, rezgő nyárfa, Zitterpappel, Esse.
Populus alba, ezüstös nyárfa, Silberpappel.
Populus dilatata, jegenye nyárfa, Italischepappel.
Populus canescens, szőke nyárfa, Weisspappel.
Fraxinus excelsior, büdös köröfa, Esche.
Tilia alba, fehér hársfa, Weisse Linde.
Tilia grandifolia, nagylevelű hársfa, Grossblättrige L.
Tilia parvifolia, kislevelű hársfa, Kleinblättrige L.
Prunus spinosa, kökényszilvafa, Schlehenstrauch.
Prunus avium, cseresnyefa, Vogelkirsche.
Viburnum opulus, bangitafa, Wasserholderbaum.
Corylus avellana, mogyorófa, Haselnuss-Strauch.
Crataegus oxyacantha, galagonyafa, Weissdorn.
Ligustrum vulgare, vesszősfagyal, Rheinweide.
Sorbus aucuparia, vörösberkenyefa, Vogelbeerbaum.
Sorbus domestica, fojtos berkenyefa, Zahme Eberesse.
Lonicera xylosteum, Heidenkirsche.
Salix vitellina, sárfűzfa, Dotterweide, Werber.
Salix babylonica, bánatosfűzfa, Trauerweide.
Salix fragilis, csüregfűzfa, Bruchweide.
Salix cinerea, hamvasfűzfa, Grauweide.
Salix viminalis, kötőfűzfa, Korbweide.

- Salix alba**, fejfűzfa, Weisseweide.
Salix caprea, kecskűzfa, Sahlweide.
Salix riparia, partifűzfa, Uferweide.
Cornus mascula, somfa, Hartriegel- od. Kornelbaum.
Cornus sanguinea, vörösgyűrűfa, rother Hartriegel.
Taxus baccata, ternyő tiszafa, Aibenbaum.
Lycium barbarum, pongylafarzár, Bocksdorn.
Clematis vitalba, Iszalgabércse, Waldrebe.
Evonymus europaeus, csikos kecskerágó, gem. Spindel-
baum, pfaffenhüttel.
Rhamnus catharticus, Varjutövis, Kreuzdorn.
Rhamnus frangula, Kutjabenge, Glatter Wegdorn.
Faulbaum.
Taphylea pinnata, Hólyagfa, Pimpernuss.
Viburnum Lantana, Ostorménybangita, Schlingb.
Hedera helix, Repkény borostyány, Wilder Epheu.
Ribes grossularia, Egres, Stachelbeerstrauch.
Rubus idaeus, Tünkő szeder, Himberstrauch.
Rubus fruticosus, Fekete szeder, Brombeerstrauch.
Rubus caesius, Földi szeder, Wilder Brombeerstrauch.
Vaccinium Myrtillus, Afonya szeder, Heidelbeerst.
Vaccinium vitisidaea, Preisselbeerstrauch.
Berberis vulgaris, Sóskátövis, Weinschädling.
Rosa canina, Csipke rózsa, Heckenrose.
Rosa arvensis, Pallagirózsa, Feldrose.
Rosa spinosissima, Kükényrózsa, Vielstachlichte Rose.
Rosa alba, Fejér rózsa, Weisse Rose.
Aesculus hippocastanum, Gesztenyebokrétafa, Wilder-
Rosskastanienbaum.
Syringa vulgaris, Orgonafa, Spanischer Holler.
Robinia pseudacacia, Fejér akász, Weisse Akazie.
Genista tinctoria, Szamártövis, Färbergiester.
Juniperus communis, Gyalogfenyő, Wachholder.
Tamarix indica, Tamariske.

Ulmus campestris, *Sima szilfa*, Glatte Ulme.
Cytisus laburnum, Fájzanot, gelber Kleebaum.

11 §

E r d e i n ö v é n y e k.

Achillea ptarmica, *tanacetifolia*. *Hepatica nobilis*.
Adoxa moschatellina, *Helleborus dumetorum*. *Scabiosa succisa*, *colunbaria*, *Anthericum liliago ramosum*. *Convallaria polygonatum*, *majalis*. *Lilium martagon*, *bulbiferum*. *Epilobium angustifolium*, *hirsutum*, *alpestre*. *Bupleurum odontites*, *tenuissimum*. *Gnaphalium dioicum*, *sylvaticum*. *Galeopsis ochroleuca*. *Gentiana asclepiades*, *siliata*, *campestris*, *cruciata*, *pumila*. *Cypripedium calceolus*. *Epipactis ovata*, *nidus avis*, *rubra*. *Orchis rubra*, *fusca*, *militaris*, *morio*, *maculata*, *bifolia*, *odoratissima*, *mascula*, *incarnata*, *conopsea*, *sambucina* etc. *Ophris arachtoides*. *Ornithogalum nutans*, *luteum pratense*. *Jnula salicina*, *ensifolia*, *Lychnis sylvestris*, *viscaria*. *Lysimachia nemorum*. *Hesperis tristis*. *Isopyrum thalictroides*. *Lunaria rediviva*, *Melampyrum alpestre*, *sylvestre*, *nemorosum*. *Paris quadrifolia*. *Pyrrola minor*, *rotundifolia*. *Salvia glutinosa*. *Thalictrum aquilegifolium*. *Galanthus rivalis*. *Gladiolus communis*. *Ranunculus sceleratus*, *fluviatilis*, *lingva*, *flamula*, *Aconitum cammarum*. *Sambucus racemosa*. *Actaea spicata*, *Adonis aestivalis*. *Thesium lirophyllum*. *Alyssum saxatile*, *montanum*, *incanum*. *Solidago virga aurea*. *Sonchus alpinus*. *Bartsia alpina*, *odontites*. *Alchemilla arvensis*. *Anemone ranunculoides*. *Campanula cervicaria*, *glomerata*, *carpatica*, *sibirica*. *Carlina acaulis*. *Angelica sylvestris*. *Staphylea pinnata*. *Turritis glabra*. *Pyrethrum corymbosum*. *Scilla bifolia*. *Stellaria holostea*. *Tussilago alba*, *petasites*, *Malaxis paludosa*. *Dipsacus fullonum*. *Anthericum ramosum*, *liliago*. *Arabis arenosa*. *Cytisus supinus*. *Euphorbia*

amygdaloides, angulata, epithymoides. Iris graminea, sibirica. Lathyrus sylvestris, tuberosus. Lemna trisulea. Verbena officinalis. Arum maculatum. Asclepias vincetoxicum. Centaurea montana, austriaca, pectinata, crupina. Clematis erecta. Dentaria glandulosa, bulbifera. Orobus vernus, niger, ochroleucus. Polygala major. Spiraea chacedrifolia, ulmaria, aruncus. Tamarix germanica. Veronica officinalis, prostrata, orchidaea, pyramidalis. Vicia sylvestris, casubica. Xeranthemum annuum. Allium ursinum. Althaea canabina. Asperula odorata. Butomus umbellatus. — Erica vulgaris. Senecio sylvestris. Jacobaea. Silene nutans. Verbascum phoeniceum. Cucubalus behen. Eriophorum angustifolium. Rutta muraria. Eupatorium cannabinum. Genista germanica, pilosa. Geranium sanguineum, phaeum, sylvaticum. Hedera helix. Hedysarum onobrychis. Herniaria glabra. Hollostaeum umbellatum. Lilium bulbiferum, martagon. Limosella aquatica. Veratrum album. Sempervivum montanum, tectorum. Scorsonera humilis, hispanica, Potentilla alba, rupestris. Poterium sanguisorba. Digitalis lutea. Praenantes purpurea. Rosa alpina. Primula elatior, officinalis. Prunella major, Valeriana officinalis. Melittis melissifolia. Mercurialis annua. Oxalis acetosella, stricta, Tanacetum vulgare, Anchusa tinctoria. Linum flavum. Loricera nigra.

12. §.

G o m b á k.

Ehető gombák buján tenyésznek.

Lycoperdon seu Tuber album, Szarvasgomba, Trüffel.

Agaricus caesareus, galócza, Kaiserling.

Agaricus campestris, veres galócza, Champignon.

Agaricus deliciosus, tövisallygalócza, Reissker.

Agaricus piperatus, keserű galócza, Pfefferling.

Agaricus Russula, verestenkű galócza, Honigtäubling.

Agaricus esculentus, szegfű galócza, Nagelschwamm.
 Agaricus ruber, piros galócza, Goldbrätling.
 Merulinus chantarellus, vargánya, Rüthling.
 Boletus bovinus, húsos tinoru, Kuhpilzling.
 Boletus crassipes, tünkös tinoru, der Steinpilz.
 Boletus edulis, éti tinoru, der Herrnpilz.
 Boletus polycephalus, csomós tinoru, Eichhaase.
 Hydnum erynaceus, gerben, der Igelschwamm.
 Hydnum coralloides, korálgomba, d. Korallenschwamm.
 Clavaria flava, sárga palánka, Bärenatze.
 Clavaria botrytis, vörös palánka, rothe Bärenatze.
 Helvella esculenta, redőcsüg, Stockmorchelle.
 Morchella esculenta, szömürcsüg, Morchelle.

Mérges gombák.

Agaricus muscarius, légyölő galócza, Fliegenschwamm.
 Agaricus tormenosus, — necator, — emeticus molyhos,
 üldöklő és émelygős tinoru.

13. §.

Á l l a t o r s z á g.

Minden hegyvidék sok állatot bir, tehát Sáros is.

Emlős állatok. Az emlős állatok közé, melyek minden parasztgazdaság lényeges alkatrészét képezik és ezért legszámosabbak, tartozik: az ökür, ló, szamár, juh disznó, kecske, kutya.

Sáros alsó részében az ökür és tehén nagy, csontos, velős, erőtellyes, fehér színű, kifelé szépen görbitett hegyes szarvakkal; — a ló nyulánk, gyors, bátor, 13 — 14 markos, többnyire barna; — a juh kicsin, félfinom gyapjús, göndör, fehér; — a sertés hosszúranyúló, keskeny hosszú orral, hegyes fül, rövid sima szőr, és sötétvörös színű.

A fültájakon: a szarvasmarha sokkal kisebb: kúp-
cūsen magvas, rövid és alacsony, befelé hajtott rövid
szarvakkal, szilárd kemény körümmel, téglavörös színű: —
a ló vékony és nyulánk, kicsin, biztosan lépő, kitarító;
— a juh nagy, vidor, a kos bátor, göndör, durva gyap-
jas, fehér és fekete; — a disznó lengyel fajú rövid vas-
tag, hosszú függő fülekkel, és hassal, hosszú szőrrel,
piszkos fehér; Szamár kevés.

Szabadon élő emlősök:

- Hystrix erynaceus*, süldisznó, Igel.
Vespertilio murinus, denevér, Fledermaus.
Sciurus vulgaris, evet, Eichhörnchen.
Marmota cricetus, hürccsók, Hamster.
Mus musculus, egér, Maus.
Mus sylvaticus, erdői egér, Waldmaus.
Mus Rattus, pattkány, Ratte.
Talpa europaea, vakandok, Maulwurf.
Lepus timidus, nyúl, Haase.
Lepus cuniculus, tengeri nyúl, Kaninchen.
Cavia procellus, tengeri malatz, Meerschweinchen.
Ursus arctos, medve, Bär.
Ursus medes, taxus, borz, Dachs.
Canis familiaris, kutya, Hund.
Canis lupus, farkas, Wolf.
Canis vulpes, róka, Fuchs.
Felis lynx, hiusz, Luchs.
Felis catus, matska, Katze.
Mustela vulgaris, menyét, gemeiner Wiesel.
Mustela martes, nyúsz, Baumrarder.
Mustela foina, házi nyúsz, Steinrarder.
Mustela putorius, Gürény, Iltis.
Cervus capreolus, őz, Reh.
Sus scrofa, vadkan, Wild-Schwein.
Lutra vulgaris, vidra, Fischotter.

M a d a r a k.

A házi szárnyasok sok nemei neveltetnek itten:

Gallus, kakas, der Hahn. Gallina, tyúk, die Henne.
Numida meleagris, gyöngytyúk, das Perlhuhn. Meleagris gallopavo, pulyka, der Truthahn. Anas anser, lúd, die Gans. Anas boschas, récze, die Ente. Columba Oenas diversae speciei, galamb, die Taube.

Vándor és állandóul itt honoló derült énekükkel a levegőt élénkítő, mások ismét izes husukkal ingerlő madarak számosan tenyésznek, s ezek közt a legnevezetesebbek.

Falco tinnunculus, vérese, Thurm oder Mauer falke.

Falco fulvus seu aquila crysaëtos, sárga sas, Gold-Adler.

Falco seu Aquila melanaëtos, fekete sas, schw. Adler.

Falco palumbarius seu Accipiter, galamb ölyv, Tauben oder Hühner-Habicht.

Falco nisus, kárvaly vagy károly madár, der Sperber.

Falco milvus, héjja, kánya, Weihe od. Hühner-Geyer.

Falco Buteo, gatyás Ölyv, der Mäusse Bussard.

Falco Subbuteo, der Baum-Falke.

Stix ulula, gyöngy bagoly, Stein-Eule.

Strix passerina seu Noctus, Csúvik, Käuzlein.

Lanius excubitor, bába szarka, aschfärbiger Würger, Kriechelster.

Lanius Collurio, rothrückiger Würger.

Picus martius, fekete harkály, schwarzer Specht.

Picus viridis, zöld harkály, grüner Specht.

Picus minor, fuvágó, bunter Specht.

Picus sista, kovács, blauer Specht.

Alcedo vulgaris, jégmadár, Eisvogel.

Upupa communis, büdös banka, Wiedhopf.

- Merops, pirpio*, Bienenfresser.
Corvus Corax, holló, Kolkrahe.
Corvus Corone, fekete varju, Krähenrahe.
Corvus Cornix, varju, Winterkrähe.
Corvus Monedula, csóka, die Dohle.
Corvus Pica, szarka, die Elster.
Corvus Graculus, Szajkó, Alprabe.
Oriolus galbula, sárga rigó, Gold Drossel.
Cuculus canorus, kakuk, Kuckuck.
Alauda arvensis, mezei Pácsrta, Feldlerche.
Alauda cristata, pisétek, Haidelerche.
Turdus merula, fekete rigó, die Amsel.
Turdus viscivorus, nagy fenyves madár, die Mistel-
drossel, grosser Krammetzvogel.
Turdus pilaris, fenyőmadár, Wacholderdrossel, klei-
ner Krammetzvogel.
Turdus Iliacus, lépes madár, Rothdrossel.
Jynx torquilla, nyaktekeres, Wendehals.
Loxia curvirostris, keresztmadár, Kreuzschnabel.
Loxia pyrhula, havasi pinty, Gimpel.
Loxia coccothraustes, magtörő, Kirschfink.
Emberiza citrinella, aranybügy, Goldammer, Em-
merling.
Emberiza schoeniclus, mezei vereb, Rohrspatz.
Fringilla coelebs, Pinty, Buchfink.
Fringilla carduelis, tengelitz, Stieglitz.
Fringilla spinus, csiz, Zelssig.
Fringilla canabina, kenderike, Hamfling.
Fringilla domestica seu Passer vulgaris, vereb, Sperling.
Motacilla Luscinia, fülemile, Nachtigal.
Motacilla curruca, füstfarku, Grasmücke.
Motacilla alba, leánymadár, Bachstelze.
Motacilla rubecula, vörösbügy, Rothkelehen.
Motacilla troglodytes, ökörsem, Zaunkönig.

- Parus, czinege, Meise: — major, caeruleus, palustris, cristatus etc.
- Hirundo, fecske, Schwalbe. — rustica, urbana, riparia, apus. —
- Columba palumbus, ürvös galamb, Ringtaube.
- Columba turtur, gerlitze, Turteltaube.
- Columba nisoria, nevető galamb, Lachtaube.
- Tetrao tetrix, nyir tyúk, Birkhuhn.
- Tetrao bonasia, császár madár, Haselhuhn.
- Tetrao perdix, fogoly madár, Rebhuhn.
- Tetrao coturnix, fűri, Wachtelhuhn.
- Ardea grus: Darú, Kranich.
- Ardea ciconia, Gólya, Storch.
- Ardea cinerea, Gém, Reiher, Reiger.
- Solopax rusticola, erdei szalonka, Waldschnepfe.
- Scolopax gallinula, vizi tyúk, Wasserhühchen.

C s ú s z ó m á s z ó k.

Ezek tekintetében a megye szegény. A legközségsőbbek.

Testudo orbicularis, teknősbéka, gemeine Flusschildkröte. Rana, béka, Frosch: bufo, portentosa, temporaria, esculenta, arborea. — Lacerta, gyík, Eidexe, agilis, lacustris. — Serpens, kigyó, Schlange. — Coluber natrix et Angris fragilis, pénzes kigyó. Coluber berus.

H a l a k.

Sáros folyói a Popradon kívül kevés halakat tartalmaznak. Ezek az ide bevándorló angolnán kívül:

- Muraena anguilla, angolna, Lachs.
- Salmo salar, lasata, Lachsforelle.

Salmo Trutta.

Salmo Thymalus, lepényhal vagy pénzes pisztranghal.

Gadus lota, menyhal, Aalrutte.

Cottus Gobio, fejeshal, Rötzkolbe.

Cobitis barhatula, kövihal, Bartgrundel.

Salmo fario, pisztrang, Forelle.

Cyprinus barbus, márna, Barbe.

Cyprinus carassius, kárász, Karausche.

Cyprinus alburnus, fejerhal, Weissfisch.

Cyprinus tinea, czigányhal, Schleiche.

Cyprinus phoxinus, egrihal, Elritze oder Bitterling.

Cyprinus capito, fejeshal, Dickkopf.

Cyprinus gobio, Gründling.

R o v a r o k.

Az ezeryi sok nemü rovarok közt meggyénkben következök a legnevezetesebbek.

Coleoptera: **Scarabaeus stercorarius**, szarbogár, Stinkkäfer.

Scarabaeus Melolontha, csepehogár, Maikäfer.

Scarabaeus auratus, aranybogár, Goldkäfer.

Scarabaeus Nasicornis, szarvorrubogár, Nashornkäfer.

Lucanus Cervus, szarvasbogár, fliegender Hirschkäfer.

Dermestes lardarius, szalonnabogár, Speckkäfer.

Dermestes typographus, fenyőhernyó, Holzwurm.

Ptinus pertinax, favágóféreg, Holzbohrer.

Silfa vespillo, sírásó, Todtengräber.

Coccionella septempunctata, teknőbogár, Sonnenkäfer.

Chrysomela oleracea, földi bolha, Erdflöh.

Bruchus pisi, borsóféreg, Erbsenfresser.

Curculio frumentarius et nucum, gabona-dióféreg, Rüsselkäfer.

Ceramix lignea, faféreg hegedüs, Holzbock.

Lampyrus nitidula, sz. János bogara, Johanniskör-
würmchen.

Tenebrio molitor, lázt féreg, Mehlkäfer.

Meloë proscarabeus, pajót, Malwürm.

Meloë vesicatorius, körös féreg, Spanischefliege.

Forficula auricularia, fülmozó, Ohrwurm.

Hemiptera, Halbflügler: *Gryllus grillo-*
talpa, lótetű, Maulwurfsgrille, Erdkrebb.

Gryllus domesticus, tücsök, Hausgrille.

Gryllus campestris, mezeitücsök, Feldgrille.

Gryllus verucivorus, Heupferd.

Blatta europaea, szigoly, Schabe.

Cimex lectularius, palacka, Bettwanze.

Notonecta, vizipalatzka, Wasserwanze.

Nepa, viziskarapna, Wasserskorpion.

Lepidoptera, Schmetterlinge — *Papilio Machaon*, Schwalbenschwanz. *Crataegi*, Lillenvogel. *Rhemni*, Zitronenpapilion. *Jo*, Pfauenauge. *Polychloros*, grosser Fuchs. *Urticae*, kleiner Fuchs. *C album*, der C Vogel. *Brassicae*, Kohlweisling. *Sphinx*, homálylepke, Abendvogel, *Convolvuli*. *Ligustri Euphorbiae*, atropos, Tottenkopf. *Phalcaena*, éjjeli lepke, Nachtvogel. *Paronea Mori*, selyem bogár, Seidenvogel. *Crysothraea*, schwarze Winterraupe, *farinalis*, *granella*, *pellonella* etc.

Neuroptera, Florffiegen: *Libellula*, üve-
ges, Wasserjungfer, verschiedener Art.

Hymenoptera, Hautflügler: *Cynips quer-*
cus, gubacsdarás, Gallapfelwurm. *Rosae*, Rosenbohrer. *Sirex*, fa-darás, Holzwespe. *Ichneumon*, fulánk-darás, Schlupfwespe. *Vespa vulgaris*, darás, gemeine Wespe. *Apis mellifica*, méh, Honigbiene. *Apis terrestris*, bögöly, Erdhummel. *Formica rufa et rubra*, hangya, Ameise.

Diptera, Zweiflügler: Oestrus, pülsek, Barom légy, Brønse, bovis, ovis, nasalis etc. Musca, légy, Fliege, carnaria, domestica, cellaris etc. Tabanus bovinus, vaklégy, Ochsenbrene. Culex pipiens, szunyog, Singmücke.

Aptera, Ungeflügelte: Pediculus humanus, pubis. Pulex irritans. Acarus siro, scabiei. Aranea, pók, Spinne, diadema, Kreuzspinne, domestica et saccata. Cancer astacus, rák, Flusskrebs, sehr häufig und schmackhaft. Oniscus asellus, százlábu-féreg, Kelléresel.

A legnevezetesebb férgek.

Ascaris vermicularis et lumbricoides.

Lumbricus terrestris, giliszta, Regenwurm.

Fasciola hepatica, métely, Egelschnecke.

Hirudo equina, lónadály, Rossegel.

Taenia, lapos-giliszta, Bandwurm, solium et lata.

Molusca: Limax, meztelen csiga, Erdschnecke ohne Haus.

Testacea, Schaalthiere: Mya margaritifera, Perlenmuschel.

Helix pomatia, csiga, Schnecke.

Zoophyta: Chaos ustilago, der Brand an Weizen, Korn u. s. w.

II. Statistikai rész.

14. §.

Néesség, Lélekszám.

Sárosmegye lakosainak száma 196,787 lelket foglal magában (1844) e szerint egy négyszög mérföldre 3027 főnyi néesség esik. Ötévi vizgálati kimutatások 1839-től 1843-ig bizonyítják, hogy középszámmal egy évre 9348 *szülés*, és pedig 4940 fi, és 4408 női, tehát 532 fiuval több, mint lány, ezek közt 183 iker, 639 házasságkivüli — legtöbbször April és Máj, legkevesebb November és December hónapokra esik. *Összekelések* száma 2724, tehát 146 személyre egy házaspár, mellyek közt legtöbbször October és Novemberben, legkevesebb nyárban történik, — férfiak részéről legtöbbször 24—30 évek között, nők részéről 18—26 év között. *Halálozási* esetek száma 7196 és pedig 3914 férfi, 3282 női halál; mégpedig a 3ik életévig 2849, a 3ik évkortól a 20ig 1109, 20—40ig 997, 40—60ig 1155, 60—80ig 850, 70—100ig 320, 100 felett 17. E szerint az összes néesség minden 28ika meghal, és a két első életévben $\frac{1}{3}$ dánál több hal meg az összes népségből. Legtöbbször halálozási esetek Martius és April havakban történnek, legkevesebb September és Octoberben. A születtek összszáma a halottaké ellenében 2152 főnyi maradványt mutat föl, melly mint általános egy évi néesség-növekedés tűnik föl.

15. §.

Ősnépfajok és azoknak jelleme.

A lakosok ősnéptörzsök ágai, mellyek, jóllehet sokkép összeszövék, vegyülvék, s testvérültek, mégis többféle

természet és lélektani sajátságokat, mint eredeti ismertető jeleket mutatnak élő; és pedig

a) *Magyartörzs*, mellyhez a megye gyöknemessége, és a Tárca, Tapoly és Székcsovölgyi lakosok legtöbbször tartoznak, valódi szilárd, hajlékonyan erőtellyes testalkat, gümbölyű arányteli fej, lapos arc, kiálló pofacsont, kis száj, dagadó ajak, rövid orr, tüzes fekete szem, gümbölyű kétfelé hasadt áll, barna erős hajzat, barna arcszín által kitűnik; — szellemileg főtulajdonai: hamar föllobbanó, de egyszersem könnyen csillapítható szelid vérmelegség, büszkeség és elhatározottság, bátorság és vitézség, lovagias szivesség, hűséges egyenesség, nemes nagylelkűség, őszinte, nem ritkán pazarlásig fajuló vendégszeretet, dagadozó barátság — becsület — kötelesség és függetlenség-érzet, munka és hivatali tárgyaknál fontolihaladás. Ezen törzshöli paraszt vig, bátor, vakmerő, dacos, bosszúálló, a szántóföldeket hanyagúl műveli, kevéssel beérő, de szenvedélyes dohányos, lóárus és verekedő.

b.) *A celta-szásztörzs*: melly a városi polgárság magvát és Berzevicze meg Palocsa félig már elkorcsosult lakosait foglalja magában, magas nyúlánk termet, lágy inak és finom idegzet, könnyen fölzigatható véralkat, hosszúdad kép, magas homlok, finom emelt orr, nagy kék szem, gyermekkorában lenhaj, melly később gesztenye színre átváltozik, szőke arcszín által megismerhető. Jelleme fővonásai: szelidség és némi hamissággal páruult félénkség, ledegséggel páruult jószivűség, ékvággal vegyült tisztaság, tanulékonyosság, könnyen fölfogó és találékony ész, tunya iparmunkaság, ingadozó vállalkozási szellem, józanság, becsületérzet, — tiszta érzet minden szép iránt, melly gyakran kalandvággyá fajul, — minden jó iránt, melly gyakran ünhaszonleséssé válik, — minden nemes iránt, melly ismét néha pénzvággy és pénzariszocratiává fajul. Ezen törzs parasztja pihenő-enyelgő, munkás józan, vallásos, gyakran

bahonás, földet szorgosan miveli, szereti a piperét és a játékot, rabja nemzészvágyának, miért fukar, szerelemfélő, czivakodó, irigy és buja.

c.) *A tót sarmattörzs*, melyet a sirokai völgy lakosai legtisztábban képviselnek, közép küpczös ramasirt testalkattal, erős csontok, durva idegzet, tellyes széles arc, mell és vállak, lapos fő, keskeny homlok, emelt tompa orr, szürke vagy kékszürke szemekkel kitűnik. Jószívű és gyanakvó, engedelmes egész a vakalázatig, ernyedetlenül munkás, rendszerető, takarékos. Egész a tolvajsáig fokmagasított szerzészvágyat, féktelen érzékmámorra magasuló vidorságot, lassú de hú fölfogást, költészet és zene iránti érzelmet, jólétben fölszigázott kevélységet, úgy nevezett paraszthüszkeséget bír.

d.) *Az orosz törzs* (rutheni) mely legkivált Makovicán tűnik ki, erőtellyes, tartós, magas nővésű faj, kiemelt széles arculattal, sasorr, meredt gümbszem, erős fogak, egyenes borzos hajjal, barna arcszinnel. Ezen faj fő ismertő jelei és jellemvonásai: munkáiban lomha és piszkos, beszédében elnéskedve okoskodó, cselekvésében ravasz és hamis, vakhitően ajtatos, hitszegő minden lelkesmereti maradosások nélkül, felsőség iránt szolgálilag alázatos, alattvalók iránt kőszívű és nyers, néha rabló. Továbbá tanulékony, különösen kézművekre, szülein és gyermekein gyöngéden csüggő, házi barmaival jól bánik és szorgosan ápolja.

Sáros megyét ezen főfajokon kívül lakják: *egy sváb kőzség* Soovárt, mely gazdasági példánygyaromat gyanánt ide telepítettven, ernyedetlen munkásság, józanság, rendszeret, takarékoság, szemérem és tisztesség által, mint magát jól bíró, sitárdan ép népecske tűnik ki. — Továbbá körülbelül 160, szétmorzsoltan élő, lakásaikat a leggyakrabban változtató cigány családok, mellyek egyénei nyulánk magasra vont termet, kiálló pofa és alsó állkapccsonttal, erősen megjegyezett arculat, csillogó fekete szem,

feketé göndürhaj, földuzzadt ajkak, tompa orr, barnán fekete piszkos bürszin által indmór származásukat bizonyítják. Nyomor és szükségben a kényelmes lomhaságnak hódolva, éftalálóan elmések és hánisak, zene, kovács és lakatmesterségek, miveletlen szabadság, tolvajlás, jóslás iránti hajlanok jellemzik.

Az összes népséget *Izraelnek az ő faja* szövi át, mellynek fiai többnyire gyöngéd és nyúlánk növésűek, elpuhúltan neveltetvén, testi nyavalygás nyomait mutatják s itt is mint mindenütt szellemük nyerézkedő kálmári üzleteken függ.

16. §.

N y e l v.

Beszélünk pedig négy ősnyelven. A *magyar*, melly a nemesség által mindenkoron gondosan ápoltaték, 1830tól társalgási — nevelési — és nyilvános hivatalos nyelvvé emeltetett; — jelenleg a művelt és tanult közönségnél a leggyümölcsözőbb és legterjelmeseb haladásnak örvend. Magyar falu azonban az egész megyében nincs.

Német, a kebelbeli miveltebb nők és városi lakosok gyöngé védenca, az óriásilag haladó soknevű külföldi műveltség organuma, mint tanitási, társalgási és hivatalos nyelv első helyen áll.

Tót, mint a kemény cseh nyelvnek a lágy lengyel-leli összeolvadott vegyülete, tehát mint tisztán sárosi szláv beszédnód a megye egész alsó részében népnyelv gyanánt uralkodik s a művelt köröknél mint nélkülözhetlen szükségnyelv. Továbbá:

A *rusznják* nyelvfaj, mint a kemény orosz nyelvnek a lágyultabb sárosi szláv nyelvvel vegyülete, a görögbitü hegyvidéki lakosok tulajdona.

A *latin*, mellyen ezeltt minden művelt osztálynál

általánosan beszéltek, s most még. közönségesen értik; jelenleg a templomok, zárdák, s tanszobákban él számüzötten, hol vajha magasatos vigaszt, példányerények nemes utánzását, nagy tettek iránti ifjulat meleg buzgalmat felkölteni eszközöljön!

Az izraelita csupán saját általa érthető romlott zsidónyelven beszél.

A cigány szintugy őrzi rikoltva éneklő, sok magyar szavakkal átszótt nyelvét, biztos védfal gyanánt ravaszágainak mások előtt érthetlenné tételére.

17. §.

H i t v a l l á s.

Ezen őstörzsök sarjai mindnyájan egy Istent hisznek, — 10,351-en reszketve tisztelik őt 14 nyilvános synagogában, mint a szigor istenét, ki mostsi törvények értelmében, akarat és cél iránti minden tekintet nélkül, minden tettet szigoruan büntett vagy megjutalmaz. Jephthah.

Többien gyermekdeden imádják, mint a kegyesség istenét, ki Krisztus fia által hit, remény és szeretetre taníttatá a fölvilágosult népeket s ezáltal a nemesített keresztény istenfélés és ájtatosság alapkövét letevé és meghatárzá. Csupán ezekből következtetések mián, hol majd a csüendes gondolaterő, majd a tisztúlt magasztosság s szépségérzet kiválólag hatottak, váltanak el egymástól a keresztény községek, s így itt is alakítják:

A *római katolika* egyházat, melly 106,191 lelket számlál és 89 lelkész által, (tehát 1,194 hívőre egy esik,) kik 67, a kassai egyházkerületnek alárendelt egyházaknál elosztvák, áldásaival adományoz, — a *görög-katolika* egyesült egyház, melly 68,801 hívőt bír, és 74 lelkész által, kik püspöki főpásztorukat a megye középpontján Eperjesen tisztelik (tehát 835 főre egy lelkész jön) istennek

szőlőkertjét áldásdúsan művelik; — 16 *agostoi* hitvallású község, amely, 18,298 buzgó tagot foglal magában és 21 predikátor által lelkesítettik az isten ígétől; — 116 helvetevangelica és 30 görög n. egyesült vallásuk mindeddig ájtatos községet nem alakítanak.

Sárosmegye összes papsága mint a haladó tudosság, őszinte ajtatosság, feddhetlen élet, szívjószág, kegyteli adakozás, máskép gondolkodók iránti türelem, finomult társalgási műveltség és nyájasság, szigorú nélkülözés és házi boldogság utánzásra méltó előképe gyanát tündüköl.

18. §.

G y e r m e k n e v e l é s .

Gyermektelen házasság itt nagyon keves. Termékenyek a házasságok a városokban, hol minden házélet közönségesen 3 — 4 gyermek által élénkítettik, — termékenyebb a helységeken, hol közönségesen 6—8 sarj népesít egy háztartást, — legtermékenyebb az izraélitáknál, hol egy anya nem ritkán 10—12 gyermekkel dicsekedhetik. A természet törvényeinek megfelelőleg a csecsemők minden arra alkalmas anyától serényen s szeretetteljesen ápoltnak, a városokban közönségesen a 12 élethavig, falukon a 20 gyermekfog tellyes számkifejléseig. A mesterséges csecsemőápolás, istennek hála! itten legritkábban vétetik igénybe s dajkatej csupán a nemességnél használtatik. Jó birtokú s értelmes szülék gyermekei szorgosan ápoltnak s óvatnak, mi által erős s egészséges emberekké fölnövekedvén, nevelő intézeteknek adatnak át. Kevesebé gyüngéd bánásmódban részesülnek a népi kisdedek, mivel ezeknél gondatlanság, tudáshiány szegénység és közönyösség s a. t. a ható erők. Töbnyire vén banyákra, vagy ügyetlen személyekre, avagy önmagokra hagyatva naphosszant, szűken rájuk mért ruhácskákban csúsznak, másznak a földön kötös-

körül, tulétetnek burgonyával, elgaládittatnak piszok által, miért aztán halványfakó színűek, összetöprödöttek, vastaghasuak, csipások, odahervadók, kora halál martalékaivá válnak, vagy bennük dúló nyavalyák csirái fogamzanak. Szerencsés, ki ezen véstelt életszakon átvergődött, melly után alig 6 éves korában szárnyasok pásztoráva vagy marhagondnokká alkalmaztatik, s hozzá még anyjától vagy a falu énekmesterétől nyomorú tanítást nyer a vallásban. És mégis háromszorta boldog! mert most járkal és zajong szabadon a szellős hegyeken és balzamosan illatozó völgyekben, hol munkával s elemekkel kell csatáznia, mi által elhanyagolt s fonák nevelésének rügei hamar letompíttatnak, és teste lelke ifjonc szépsége s tellyére gyorsan fejlődik. Most már mint bátor és életvidor fiu a délutáni vasárnapi és ünnepkori istentisztelet után a helység papjától a vallásban nyer oktatást, nagyobb helységekben az olvasás és írás is beleültetgetik a tanító által. Illy előkészületek után mint megnőtt, erőtellyes és bátor ifjn a földművelésnek szenteli magát, vagy kézművéssé válik, közönségesen kőműves, ács, kovács, kerékgyártó, csizmadia, szabó, néha iskolaváudor, ferkulista, alumnista.

19. §.

É l e t m ó d.

A lakosok *tápszere*; *ruházata és lakásuk* különböző; akkint, minők a föld terményei, a munkálkodási mód s a műveltség.

a.) *Tápszerek.* A takarékos hegyvidéki paraszt savanyu, zab vagy tatárkalisztból forrás által készült leves-sel él (fíffel); vízleves-sel, mellybe kenyér és sajt aprítotték (demifát); zab vagy tatárkaliszttel főtt tejleves-sel (fulnás) édes és savanyú tej, káposzta, burgonya, bab és sárga répával, vastag árpa vagy tatárkadarával (pencsafi), durva

tésztásokkal, különösen fekete lisztből készült csuszával (Haluffi) zablángosokkal; ünnep és vasárnapokon friss sózott, vagy füstölt, marha, bány vagy disznóhússal és kolbással, turós vagy sajttal tömött, zsirral erősen pürkölt derelleyével.

A takarékos völgyi lakos azonban ezeken, különben is finomabb s tisztábban készített ételeken, kívül a körülmények szerint rántott vagy marhalevéllel, káposztalevet kolbással; gyakrabban friss és sózott marhahúst, árpa és köleskását, borsót egyedül vagy árpadarával vegyítve (Swacha) lencsét, sárga- és karórépát, savanyú vagy töké káposztát, mindent disznó vagy bányhússal eszik, — ünnepnapokon szárnyasokat, túró vagy szalonnacsuszát, pacalt emészt, marha vagy bányasültet, sódort, hozzá pedig árpakenyeret rág. Hogy szomját eloltsa, vizet iszik a paraszt, — kedvencitala azonban, minden mérésékegyetek dacára a pálinka. Vig vagy gyászóráiban, p. o. keresztelés, lakodalom, eljegyzés, temetés, szerződésnél, továbbá nép ünnepeken, mint templomszentelési ünnepeken vagy vásárokon nem szabad pálinkának hiányzania — sőt minden multság az elfogyasztott pálinka mennyisége és mámorának foka után becsültetik és méltányoltatik. — A szerény városi lakos vagy kézműves tápszere a most említettől csak annyiban különböző, hogy azon esetben, ha egy jobb kereset megengedi, terített asztala naponta friss marhahúst, zöltséget vagy tésztákat mutat elő, és ő rozskenyeret eszik, valamint szomját sör vagy borral enyhíti.

A nemesség egyszerű, erős, tápláló életmódot követ s hazai bort iszik. Majd minden belopózkodott, csábító, franciásan rafinírozott étel, minden külföldi ital mostan asztalától számüzve van.

Végre a szegény zsidó takarékosan s józanul él, egészségét tejjel, burgonyával, hagymával vagy kenyérrel csil-

lapítja, csupán szombatán hal, hús s saját búzakenyereét eszi. Itala a víz, kivételkép a pálinka. A gazdagabbak rendszeren tisztán s izletesen készült ételekkel élnek, kedvelik a fűszert s az édességeket.

b. *Ruházat.* A földműves ruhája egyszerű s célirányos; mégpedig a hegyvidéki széles egész a csipőig érő durvavászonból készült inget és hosszú szűk gatyát hord. Ezek fölibe jön a 3.nyűstűs kendervásznú (*Drifflin*) vagy fehér, avagy szürke posztóból készült egész a bokáig érő s a csipő körül szíjjal odaszilárdított szűk nadrág (*Soloffene*). A fültestet nyárhan egy nyilt, kékposztóból készült mellény, télben egy juh bőrből csinált vállruha (*Gerda*) fűdi. Ennek fölibe jön egy fehér, szinte durva posztóból készült bosszukás dolmány, melly vagy rövidebb mint hunya, vagy hosszabb s átsapottan, mint csuha vagy halina viseltetik. A torzonborz hosszúhajú fej, egy alacsony gömbölyű keskeny karimájú nemezkalappal, vagy egyszerű juh bőrsapkával fűdetik. A lábak vászondarabokba hurkoltatnak, és nyers, vagy vörösbere kacsávált behajtott s szijacsakkal összehűzött bőrrrel (*Bocsfori*) ruháztatnak. Asszonyaik csupán fehér kendervászon, vagy kékposztóból készült alöltöny által s egy fehér fejt fűdő kendő által különböznek a ruházatban. Társaik: a közönséges földvidéki zsidók alsó ruháikon egy fekete selyem vagy posztóból, készült hosszú, többnyire bélelt fűlöltönyt viselnek, melyet egy fekete kéz szélességű övvel a testhez tapasztanak. Részint nyitott, részint hosszú, halantékaiktól lefüggő hajfürtökkel (*Weißer*) ékitett fejeiket fekete gömbölyű sapkával fűdik, melly fölibe egy roppant ködmünsüveget tornyosítanak. Lábuikat cipővel s harisnyával ruházzák. Nejeik nyirott fejükön egy gyöngy s drágakövekkel átszőtt bársony fejdísz viselnek, s egy csillagsomót, (*Sternbindel*) mellénykét, tarka öltönyöket s előkötőket és többnyire selyem felöltönyöket.

A völgyparaszt a rövid, széles, fehér alsó ruhák fölött fekete barombőrű erősen megvasalt csizmákat égek, csipő körül piros szíjjal odafűzött magyar nadrágot, ennek fölébe egy széles zsebövet (Etref) viselnek, mely fölött egy kék, csillogó gombokkal, cikornyázott vörös sinórokkal erősen fülpompázott mindig nyílt mellény és rövid ümög lebegnek. Az egészet egy rövid fehér újjas, fekete báránnyal prémezett küdmön fűdi, — többnyire azonban egy szőtt, hosszú bozontos, durva gyapjuból készült hamuszín gubácska, vagy hosszú fekete guba. A nyak körül egy fekete színű, hosszan függő kreppkötő tekertetik, — a főt egyszerű alacsony széles fektűt karimájú fekete, többnyire fekete vagy vörös szalagokkal avagy függő bojtos sinórokkal fölékitett nemezkalap fűdi.

A nőnem tisztán s takarosán öltözködik. Az alsó fehérneműt a finomvásznú, fehér, gondosan redőzött fél-felső-ümöggel (Dyke) együtt egy széles vörös posztószalag (Waff) üvedzi, mely alatt a megerősített, kék vagy zöld redődús harraszból készült alakbát hullámszik, e fölött kiáltó színű paszományokkal, bojtokkal, csipkével fölékitett feazes vállas (Wiffa) mely elől keresztbekötött, kiáltóan megasztott szalagbokr (Smurovácska) által erősen odafűzve a mellhez szorosan simúl. Lábaikat kardoványbőrű fekete, sánga, vagy vörös csizmak fűdik. A simán elválasztott hosszú hajzat hajtekercsbe fonatik, mely végén szíves szalagokkal fölékitetten, szabadon lefügg. A nők fejüket egyszerű lapos szegélyezett fejkötőkkel és fehér kendőkkel, a lányok egy broquat fejdisszel vagy koszorúval (parta), melyet hátul egyszerű rozmarinkoszorú ékit és mellről többszínű széles szalagok egész az üvig lehúllnak, fűdik. Nyárban egy fehér, vörös pamutcsikkokkal átszött összetett vászonkendőt svál alakban könnyeden vállai-kozára átcsapottan hordanak, — télben egy fehér, rövid, báránnyal vagy kék posztóból készült bélelt félhosszú fe-

kete báránybőrrel prémezett redőküdmön fűdi az erőteljesen durva alakokat.

Minden többi lakosok ámbár a kebelbeli j-pár tetterős előmozdítói, mégis a divat és fényezés szolgálai, semmiféle sajtáságos népviseletet nem ismernek, maga a neimeség csupán nyilvános alkalmakkor használja s ékíti magát föl a szép ősmagyar ruházattal.

c.) *Lakások.* Földnépünk lakásai majdnem általánosan fából készítvék a szalmával fűdvék. Magokban foglalnak egy 3 ül hosszú, 2 ül széles családszobát, egy élelemtárt és egy pitvart. A hegyvidéki paraszt lakszobája a nyomor és tisztátlanság előképe. Alacsony és kicsin, bir csepp beszegezett ablakokat, és magában foglalja a kénénynélküli tüzhelyet és a sütökemencét, miért szüntelenül nyirkos, télben füsttel es gűzzel telt. Egy asztal, egy ágy, mellynek alkatrészei: szalmazsák, pokróc, és egynehány piszkos tollpárna néhány küdmüdarabbal egyetemben, két három lóca, egy szövűszék, nohány régi szekrény és fa-agyag-pléhből készült konyhaszerekkel megfüggesztett polc, egypár szentkép sat., a küzűnséges butorzat. Küzűnségeesen nohány gyűngén beretezelt burgonyavermet, mellyek káros gűzűlgést terjesztenek, foglal magában. Az istállók a lakházzal összecsatolvák, és a ganajrakások a házajtó küzűbénél kezdűdnek. Miért borjuk, bárányok, szárnyások, és sertések látogatják a lakszobát s télben ott szállásolnak.

A vűlgy lakók, font kürtűkkel ellátott, gyakran sikárolt, fejrre meszelt tagas és világos lakházai több küll és belkényelmet tüntetnek ugyan elé, azonban itt is nélkü-lűzni kell az egűsséghez olly nagyon szűkséges tisztaságot. Mert a fűlrétegezett ganajrakás az ű egy mocsárt képezű e-vével (Jauche) az ajtó előtt áll, a tiszta tollágyak a szobában gyakran egűsz a padlásig tornyosítvák, de csak a azemre valók, mert a küzűnséges éjfekehelyek a ládák, padok, és a kepençe meletti dohos falkűz, a pitvarban áll

ugyan vakító fehér szabad tűzhely, míg azonban a szobakandallóban füstölő széntűz mellett az étkek fűzetnek, e mellett téiben a nedves fehérenemű és fa kigőzölgése, a takácsszerek kellemetlen büze, a széntűz és az esteli közönségesen száraz fenyülhasábok meggyújtása által eszközlött szobakivilágítás egészség-elleni körülményeket idéznek elő.

A polgár és nemes kőházakban laknak, mellyek minden alkalmas és czélszerű kényelmi eszközt tisztán és takarosán mutatnak elé. Városainkban azonban a földszinti lakások nedvesek, penészt és mérges gombákat természetők, az emeletek többnyire rossz lépcsőzettel ellátvák, melly a lábakat és melleket szokta megtámadni. Az általánosan alkalmazott takarékemencék (Sparzuggöfen) sok kárt idéznek az egészségre nézve, minthogy a szoba légtömegéből sok savanyagot húznak ki.

A közönséges zsidó, részint a falusi kocsmát, részint a városokat lakja, legszámosabban Eperjesen, Bártfán, Malcón, Tóth-Raszlavicán, Berzevicén, Csárcsen, Péchujfalun, Tölcsemesen, Hanusfalván, Bisztrán, Kellemesen, Sebesen, Lemesen, Ladomérban, Kurimán, Zborón. Tisztátlanság jelölik lakhelyét s piszok nedves szobáit, mellyek évekenkint csak egyszer a husvét napokban tisztítottatnak ki. Dícséretes kivételeket, mint mindenütt, itt is találhatni.

20. §.

Élelmi szerek és iparágak.

Sáros lakosainak élelemforrásai következők:

I. A *mezői gazdaság*. Közönségesen, s minden ágai-ban műveltetik. És pedig:

a) A földművelés egartgazdaságkép (Egarden-wirtschaft) az az fölvaltva a szántó föld két harmada gabnatermesztésre, egy harmada a burgonya, lenmag, takar-

mány bevetésére használtatik, vagy ugarban hagyatik. Mian-
tán ezen művelés osupán jóföldű s éghajlatilag is bőven
megajándékozott vidékeken hajt elégséges hasznot, gyakran
azon kellemetlen helyzetbe jönnek a földművelők, hogy a
szükséges gabnailletéket más megyékből szállítványokkal —
Zemplin Abaujvárból — pótolják, vagy a hiányt burgo-
nya, karórépa és káposztával szűken töltik be. — Gyü-
mölcsözöbben, a jüvedelmet tetemesen szaporítóan s ez
által a még roppantul hiányzó kebelbeli szükségét jobban
fűdözve adózik és tenyész a felváltó-gazdálkodás,
mit a szorgosan ápolt budaméri, büki, lapispataki, abosi,
kendei, soovári, girálti, raszlavicai, óstropataki és da-
róci élszigetelt gazdaságbirtokok fényesen bizonyítanak, —
aniért ohajtható, vajha a földművelésnek ezen nemé hozat-
tatnék be egyetemileg. Általán a Tapoly és Alsó-Tárca
búza küles és kukoricatartomány, — Siroka,
Felső-Tárca és Székcső a délkeleti határvonalig a rozs és
árpa földje, — mi ezekenél magasabban fekszik, az az
árpa, tatárka és zab anyaföldje.

Jelentül terem:

A len, kender és burgonya mindenütt, leg-
bujábbban azonban a Székcső és Alsó-Tárca völgyeiben. A
káposzta s répa neműek majdnem mindenütt jöleseni
teremnek, leginkább azonban Szinnye és Tárca völgyben,
nevesen: Soovárt, Kende, Somos, Szent-Péter, Lászka,
Luzsanka, Kajata, Szinyén és Jernyén.

A gyökér és levélzöldségek mindütt — fő-
leg azonban a Hernád völgyében, aztán Eperjesen, Nagy-
Sárosban, Licsérten, Somoson.

Torma van mindenütt, nagyszámasan azonban: Szin-
nye, Szinnyefalu, Kajatán és Pátvágáson, — iborka és
salátanövények, fűszergyökerek és más déli kerti
termények kivált a kertekben Eperjesen, Sebes, Somos,
Kellemes, Kapi, Finta, Nagy-Sároson. — Komló mind-

itt, legnagyobb mennyiségben azonban Bártfának Mihályov-
nevű majorságában, Hosszurét, Zboró, Kakasfalú, Somos,
Német-Jakabvágáson és Eperjesen. A terjedelmes völgyi és
hegyi rétek műveléséről maga a jó természet gondoskodik.
Ezekről a megelégedett tulajdonosok színt kaszálnak, me-
legebb vidékeken sarjút is. A legkiterjedtebb s legbujább
völgyrétek Kelleines, Kapi, Kis és Nagy-Sáros, Szinnyén-
Jernyeig, Kajatán - Szinnyeuifaluig terjednek, aztán a
Svinka, Alsó-Tárca és Tapolyvölgy összes véglapályai. A
pompás lóhertermesztés évenként terjedtebb s gyü-
mölcsözőbb fogadtatást nyer. Lóhermag csupán kevés hely-
ségekben: Nagy-Vitéz, Radács, Kende és Büki, Soovár,
Kis-Sáros, Girálton, azonban nem elégségesen termesztetik.

Gyümölcsfákkal vadszépen körülfoszorozott falvaink
puszta látása eléggé mutatja, hogy ez a gyümölcsfa igazi
hazája. A faternyésztés azonban itten többnyire csupán szük-
séges házi-gyümölcs nyereségyeig terjed. Általánosán az
ez iránti buzgalom elenyészett, és a minden munkás erő-
ket eléggé igénybe vevő tulerős burgonyatermesztés a gyü-
mölcsenyésztést háttérbe szorítja, úgy hogy csupán egyes
helységekben függenek különös szeretettel rajta, kiválólág
Sebeau városa, melly régóta, mint a nevesített gyümölcs-
fajok a külföldön is dicséretesen ismert központja, csöndes
elvonultságában, körözve szép, előnytellyes fekvést és
földét élvező kertekkel díszlik, és barack, diófa s minden-
nemű mag és kögyümölcsöket ápol, gyarapít, áttenyészt és
tovaszállít.

Kitűnik továbbá: Wiszoka és Tárca jeles almene-
műekkel, — Péchujfalú és Látihye szép alma és szilvával,
Nyáre-Ardó, Usz-Peklín és Renesissó messzehíres cseresz-
nyékkal. — Uszálgó, Jakabvágás, Izsép kelleines almák-
kal és cseresznyével. Sebes, Büki, Budamér gyönyörű kör-
te és almafajokkal, Soovár és Eperjes válogatott asztali
gyümölcsrel; az egész Tapoly-völgy zamatos körte és al-

mafákkal átszőtt szilvakertet képez, melynek legpompásabb fajait Kükemező, Girált, Margonya, Nyirjes, Kálnás, Csalfalva, Komaróc bírja. Nagyobbazérű új gyümölcskereteket láthatni Nagy-Sároson, Ó Peklinben, Aboson, Kendén, Zsebfalun, Kerekreéten, Nyársardón, Varkászon; szőlőkertek csupán Tiltányka faluban műveltetnek.

A terjedmes erdőségek számtalan kezeket haszonteljes mozgásba hoznak, tüzi és épületfa, deszka, szindely, léc és szénszállítással, s hogy kellemes árnyékukban a mindenütt számosan és buján termő eper, málna, hánvasszeder, som, továbbá hecsepecsét szedjenek, — hogy ehető gombákat, különösen mellyek Szében és Sounfalu jegenyefenyős erdőségeiben, Hrabkó, Zsebfalu, Szuha-Dolina, Szédlice, Kvacsn sat. fenyűerdeiben számosan termő tövisalljgalócát, (Reizger, ridje) Bártfa környékén, Bucaló, (Czibrinki nevű tárcái erdőcskében) sat. környékén pompásan csirázó szarvasgombát, szümröcsögüt — (Smarje) hogy mogyorókat, mellyek számos csorjei Gaboltó, Lenartó, Usz-Peklin, Jakab-Volya hegyhátaik kiválólag südik, szedjenek; — hogy Ádámföldre, Deméthe, Finta, Nagy-Sáros, Soovár, és ennek egész hegyvonalán makkot és gubicsot kaparjanak össze; — ellenben fölülte kevés kezeket foglalkodtatnak az erdőségek ápolása és kiegészítése.

b.) A *marhatenyésztés és mindenekelőtt a juh és barmtenyésztés* meglehetősen emelkedettségben létez. Az alsó, buja lóhervetésekkel és takarmánymagvakkal megvetett vidékeken álló vagy óletetés-kép, a felső, termékeny legelőkkel bővelkedő tájakon szabadhegyi gazdaságkép gyakoroltatik. Ott tehát mint egy tisztultabb iparág, melly finomabb gyapjú, kővérebb tej, erősebb faj miatt szorgosan ápoltatik; itt összekásák szerint kezeltetvén, nem kis, sőt gyakran egyedüli táplálékot adó és életszükségeket fűdőző kutforrása a hegyi parasztnak. Miért általa az itten virágzó állapotban létező sertésenyésztés hozzájárultával

sabb életszükségekre szorítkoznak. Mindegyikben lakik egy kovács, szükség esetében legalább egy cigánykovács, kerékgyártó, timár, ki egyszersmind yarga is, — szabó. Nagyobb helységekben helységmesterek is laknak.

Egész másképen nyilvánul az ipar a szabad mezővárosokban, és legfőképp szabad kir. városainkban, hol az órszász százmazatú polgárság magja, minden átöröklött polgárerényeivel együtt bizonyított ismereteket és ügyességet, és minden kézművek és művészet iránti kitartó szorgalmat és serénységet tanusít és csupán egy kedvező emeltyüt: fogyasztást és pontos fizetést szükséges, hogy minden ipartársakkal méltólag versenyezhesen. Azonban ezen kevesbé lelkesítő körülmény közepett is virágoznak mindhárom városban a divatszabók, vargák, posztókészítők, takácsok, szépfestők, szücsök, timárok, nyereg és szijgyártók, kovácsok, rézművesek, lakatosok, asztalosok, esztergályosok, kerékgyártók, ácsok, mészárosok, szappanyosok, fazekas, kőműves, bodnár, kütélverő, kalaposok, fésűsök, pékek, gombkötők, bádógosok és kémményseprők céhei. Ezekenkívül minden város valamit kitiűnőleg bir; így *Eperjes* ügyes drágakő és üvegmettszőket, puskamivés, arany és ezüstmives, órás mestereket, szállit szép kocsikat és bútorokat, képfaragó, kőmettsző és üntött ércmunkákat, csinos viasz, könyvkötő és fehérbőrccikkeket, jó cukor és lisztlángsüteményeket, bir két gyapjúfonógyárat, két ecetgyárt, egy honi-pezsűgyárt, lőpormalmat, jeles téglavetőházakat s főz igen jó sürt. *Bártfa* tartós fazekas és bodnáredények, erős nemezkalapok, kiterjed fonal és vászonfehérítőkkel kitiűnik, azonkívül két papirmalmat, és egy deszkalmat bir. *Szeben* nevezetes derék művésztakácsait, pálinkagőzgépeknek, bőr és kordován készítését, komiszposztó szövést, csinos pipaszárait, asztalosfa raktárait, gabna, szilva és fenyűmagpálinkáját illetőleg — bir továbbá három jól elrendezett

papírmalvat, s végre itt jónak bebizonyult szemerősítő bunnót készítenek.

A magas nagylelkű nemesség pártfogása alatt erősen gyarapodik a jeles, mindennemű kicsávált s elkészített búrüket szállító *fiutai búrgyár*; a csehüveggel máris versenyző kis-lipniki, livói és sárbói *üveggyárak*; az Izsép melletti, mariavölgyi, kurcini nagyszerű olvasztott, üntött nyújtott *vaskámorok*; a zborói, tarcai, lukoi, bartosfalui, 6 oleinoki és hrabóci *papírgyárak*, — hajtukai, palocsai, csircsi, gerlahoi, kruszlyói és olejnoki *cölöp* és *deszkafűrészmalmak*; az előnyes *pálinkafőzőgépek*, számra 94, melyek évenként 350,000 kűből burgonyából és keves malátából — egy kűbre 12 itcét számítva — 4,200,000 harmincz fokú borszeszt szállítanak, — a kurimai agyagpipagyár, sebesi rosoglio és liqueurgyár, orkutai és sebesi vattakészítés, Sz. Mihályi pipametzés, és gergelylakai gyermekpercc készítés.

III. Kereskedés. Általánosan látható, hogy az olly erősen megnépenült, három sz. k. várost nyájasan magába záró, különféle természeti adományokkal gazdagított, mezőgazdasági s ipari tekintetben haladólag fölvirágzó, jó utak által erősen gyámolított, kedvező fekvést élvező, serény vállalkozó szellem által lelkesített Sárosmegye élénk kereskedéssel dicsekedhetik. Ezen soknevű kereskedésnek középpontjai a 3 sz. k. városok és 12 mezővárosok, évenként gyakorlott 76 köz és 306 heti vásáraikkal, és pedig:

Bártfa a makovicai- felső szekcső, és tapolyi lakosok főkereskedelmi helye, kik itt főkép durvább vásznat, fonalat, kendert, házi és barombúrüket, faggyút, vasat, juhsajtot, megült disznótetemeket, árpát, zabot, tatárkát halmoznak föl eladás végett és ezekért déli gabna és élelmi szereket, kézműveket, gyártmányokat, főkép vas, bőr és nemezárukat sat. vásárlanak. Ezen kereskedéssel összefüggésben állanak a zborói, gaboltói, svidniki, kurimai és

hanusfalvai vásárok, melyeken terjedelmes igás és hízalt űkrök, tehenek, borjak, sertések, hegyi juhokból, kocsokból ürükből, kecskékből álló behajtások teszik a főcikkeket.

Szebennek vásári kereskedése kicsinyded élelmi szer és kézművekkeli kereskedést mutat föl, — főcikkei kűsűnűsűges posztó, talpbőr, szűbőr, mellény, kűkre festett és és nyomott vászon, juhűdűműnűk és sipkák, asztalos és bodnárszerek, fazekasedűnyek, bádogos és lakatos munkák, — mihez a szatűcs - vas - árúk, kűlűnűsűen a sz. János napi vásárkor kaszák, és cűrnaszalagárúk műrsűkűlt eladása csatlakozik. Sajátűsűgűsűen kűtűnű Szebennek sz. Gyűrgűynapi juhvására, mely 4—6000 eladás vűgűtt behajtott feűjűs juhokat szűmlálvűn, Sáros és Szepesre nűzve a juhok azűví árát szokta megállapítani. Hason jelentűsűgűűk a berzevűcei, hűthársi és palűcsai vásárok. Hason lefolyásnak a nagűsűrosi vásárok azon hozzűadással, hogy itt a virágvasárnapi vásár fűkűp sűdar-, a mάρtonnapi pedig nevezetes faggűű és juh- meg kecsakebűrvásár, hol 6—800 máza faggűű és sok bűr adatik el.

Itt még emlűtűdű kiűi vásár, mely áldott csűtűrűtűkre esik, s melyen az ide csűdűlű gallicianak adűmentes, kalapokkal szokták magokat ellátni.

Eperjes, mely magasabb tűrvűnűszűkűknek, u. m. a tisztűnűneni ker. Tábűlűnak, a vűltűtűrvűnűszűkűknek, ide értve az 50 és egynehűny derűk űgyvűdekűt, a nagűlelkű KK és RR gyűlűsűeinek kűzűppontja, tovűbbű kűzűppontja a pűstűnak, gyors és műs fűvarkocsűknak, mi által szakadatlan kűzűlekedűsben áll Pestel, Debrecennel, Krakűval, kűzűppontja a honi iparegűletnek és művelt, serűny vűllalkozű szelleműtűl lelkesűtűtt kereskedűi karnak, kűzűppontja egy űdvűsűen hatű takarűkpűnzűtűrnak, egy a polgűroknak kűzűjavűt és jűlűtűt lelkiűsmerűtesen, gondosan és hűven ápolű tanácsnak bűlcs atyai vezűrlete alatt ifjan áll, miűt egy malasztosan feselű bűmbű, mely hűvatva van,

hogy egykor Magyarországnak százágu kereskedését képviselje s melly jelenleg a sárosi bel és külkereskedés lerakóhelye. Terjedt vásárai mindennemű honi terményeket és kézműveket karolnak át, — ezek közt azonban legnevezetesebb fölhalmozásokban található a gabna, vászon, pálinka és deszkák, — a bőjtheti vásárokon igás és hizlalt marhák, a farsangi heti vásárokon zsir, sódar, melly sertés-cikkek Lada, Németfalva, Kükény, Vágás, Sebes, Kellemes, Soovár, Salgócska helységekből szállíttatnak. Maga a Makovica 3—400 disznótetemmel járul ide. Továbbá Eperjes kebeléből szivárogi ki a legjelentékenyebb kiviteli kereskedés: gyapjuval Bielitz és Pest felé, görögök által vásárolt vászonnal a kelet felé, pálinka, épületfa, deszka, sindely, lécz, bognárszerek, bőrgyártmányok, finom asztal-nemű, lencse és borsóval Zemplin, Borsod és Heves felé, viasz és mézeskalácsárakkal Ungvár felé, — Opálokkal az egész világra; — ásványvizekkel (bártfai, szulini, cigelkai) az egész birodalomba. Szulin maga 12,000, 20 — 24 palackkal terhelt ládát küldözgetett 1844ben szét, Bártfa pedig 1845ben 130,000 palackkal; — iró, és nyomtatási papiros, rongyok, pennák, fosztott taluk és pelyhek, nyulbőr, szaruhegy, bükfatapló, gubics, keménymag, fenyőmag, lószőr, szebeni szilvafa-pipaszarak, könyvkötéshez szükséges báránybőrök (Terha) Pest felé, — hizlalt ökrök, évenként 1400 — 1500 pár, a bányavarósok és Bécs felé. — Triestre tengerészethez szállított *tapló*, veresfenyű és diófa-karók, tölgygerendák és Danzig felé vitt kender, Hamburgba eladni szokott bártfai fenyűgyökérbotok, fris és aszalt gyümölcscesel, dió és mogyorókkal, szebeni sajtáságos kis (kozsicski nevű) szilvával, Galicia, Krako, Szepesség és Silesia felé, — szén, ürü, sertés, szalonna, túróval Szepesség földvidékeire. Ezenkívül erős a közönséges és aszúborokkali kereskedés, melly a Hegyallyán és Mátrán többnyire nemességünk által szüretett s Eperjest és Bártfát

rakhelyeül birván, vevőit a lengyelekben találja, — dohánykereskedés, melly Zemplin, Szabolcs, Gümörből ide szállítva, nagy keletnek ürvend.

21. §.

Művelő és nevelő intézetek.

Az iskolai ifjuság összes száma 4,421 tanítványból áll. E szerint minden 44 — 45ik falos iskolágyermek. Az iskolai tanítás alsóbb, és magasabb nevelő intézetekben adatik. Az elsőbbek t. i. a falu és mezővárosi iskolák, mint Magyarországon mindenhol, hiánytellesek, csak szegényül állnak fön, és csupán kevés olvasás, irás, számolás, egyházénekek és imádságok tanítására szorítkoznak. Buzdultabb, szorgosabb iskolaiugy egyes világosabban fénylő pontjaik csupán ittott található p. o. Hertnek, Hét-hárs, Berzevicze, Pétermező, Nagy-Sáros, Mochnya, Jernye, Seovár, Kakasfalu, Somos, Böki, Abos, Girált, Margonyán, azonban ezek is a törpe közepszerüségen nem nagyon felülemelkedettek.

Magasabb musalakok találtatnak a 3 sz. k. városokban, ezeknek Parnassusa: *Eperjes*. Mit a nemesítet művészet és haladó valódi tudomány, az értelem, szív és test kifejlesztésére csak nyujhat, — minden tehát, mi az embert emberré bélyegzi, annak az igazit, szépet, hasznost, jót, kellemest és szükségest hiven felfüldi és megvilágítja, kiszivárog itt a derék egyházsónokok, hires ifjuságtanítók és lelkesült műbarátok tanaiból. Különösen magában foglal Eperjes a mindig erősen megnépesített minden valóságbeli zsenge tanintézeteken, vagy az ugynevezett elemi, lány és gyermekiskolákon kívül egy kir. közép tanodát melly a tisztes Sz. Ferenc rend 6 papja által elláttatván, 180 — 300 növendéket számlál: — az ágostai hittiek ker. tanyüldéjét (Collegium.) Szorgosan foglalkozik ebbeu

az évenkénti 4 — 500 ifjak nevelésén 12 tudományilag kitünő férfi. Azon tudományok, mellyek ezek által gyöngéden ápoltnak, kibányáztatnak és hazai nyelven az ifjuságba oltatnak, következők: az összes hittan a keleti nyelvek tanításával egyetemben, — összes hazai jogtudomány, a segéd tudományokkal együtt, bölcsészet — természet — szám — tan, logica, történet, szónoklat és költészettan, a classici irodalom és régiségtan, — nyelvek, főkép a honiak, görög és latinnak tanítása, természetleírás, világismeret, számolástanok, továbbá szépirás, rajztan, zene, testgyakorló intézetekkel együtt. Egy tanító nagyobb lányiskolát vezérel. Ezen tanelőadások erősen gyánolittatnak egy a magyar, német és szláv hitszónokságot kiművelő homileticus társulat által, egy célszerűleg felszerelt természettan géptár, — egy válogatott, a legfőbb tudományos munkákat tartalmazó, a nagylelkű Szirmay János (10,000 vftnyi melléklettel, melly összeg felének kamatai a könyvtárnak díjazására, fele új könyvek vételére használandók) és Bánó Gábor bőkezű hagyományai által megíjult, szaporított és szaporítandó — most már 21,156 könyvkötetet számláló *Könyvtár*, és végre egy *Tápiintézet* (Alumneum) által, melly 150 ifjút vendégel évenként.

Található Eperjesen az e. görög *főegyház Bibliotheca Kovacsiano-dioecesanu* nevű könyvtára, melly Kovács János történetbuvárnak, azonban még föl nem állított, hagyománya, — *Kern Keresztély* urnak orvos-sebész könyvtára, melly e nemű régi és újabb classicus könyveket bír; — *olvasó kör* könyvtára, melly az újabb magyar, franc, és német irodalom nevesebb munkáit foglalja magában; — Benczúr József és Vetter Robert urak kölcsön- és olvasó-könyvtára, s egyszersmind műkereskedése; t. Fejérvári Gábor úr gazdag ritkaság és régiséggyűjteménye; — t. Semsey József úr, Bercecius tanítványa és barátjának vegytani műhelye; — a külföldön is hírrel bíró Rombauer

biráink is figyelmeznek, midőn a rabokat kevesebb testi büntetésre s több kézi munkákra ítélik. Szabadságuktól s a-

III. Orvosi Rész.

23. §.

Egészségállapot.

Általánosan véve Sárosmegye lakosainak egészségi állapota kevesbé kedvező, miután zord légarak, rögtöni mérsékleti változások, fojtó, hegyfüst és kődökkel járó légszorulatok, a kevesbé termékeny föld fárasztó miveltése, öröklött vagy szerzett rejtett nyavalyacsirák, — kemény, nehéz eleség, a pálinka mértéktuli élvezése, keakeny dohos lakások, tisztatlanság, bujaság sat. a lakosok egészségére haborítólag hatnak, mindig gyöngébb memzedékeket teremtnek és sokféle gyakori kórokat előidéznek.

20 évek óta a *csorvás ideglúzas kórjellem* uralkodik, mely azonban idő és helybeli körülmények által különbözőleg módosittatik, annyira, hogy néha a kórképnek csak hátterében észrevehető. Mert egész éven át, de főkép a hűvösebb évszakokban, midőn magasult vérélet, fokított edénycselekvőség előidézttetve honol, *hurut-csúzos-gyuladási kóralakzatok* különösen hurutos és csúzos lázak jelentkeznek, a nyelés és lélekezési életművek; szem, fül, bállobok, fő mellfeléi véráradások — szélhűdések, vérfolyások. A meleg kezdetével kezdődnek a nedvtolulatok is inkább a testfülület felé; — ekkor *kütegkórok* jelenkeznek: kanyaró, vörheny, orbánc, övrózsa, hólyagkütegek, az éles kűszvény és a görvélykór egész fajzatával. Ezen betegségek uralkodó gyuladásos alapszine többnyire mérsékelt, mely egy erőtellyes gyuladáselleni eljárást ritkán kíván meg, és majduem mindig csorvás szinezetű. A meleg magasultával

a *csorvás - laknyos*, és *csorvás - epés* kórjellem fejlik ki, erőtlenedéshezi határozott hajlással. A soknevű szenvedések gyúpontjává az altest válik, emésztési szabálytalanságok jelenkeznek, hasmenések, hányóvérhas, cholera, nyál és epelázak, ideglázbai és bélhagymázbai átmenettel. Egykorúlag soknevű váltólázak merülnek föl. Ezen kórok összege egész az űsz végeig uzsoráskodva fűnáll, midűn a gyuladással kórjellem avagy kórszellem ismét lábba kap. Miért az itt leggyakrabban jelenkezű kóralakzatok: a lázak közül: a *hurut-csűzos* egyszerű láz; a *hurut-csűzos-ragadűs láz*; melly 1833, — 37 — 36 — 45ben egyetemleg el vala terjedve; a *csorvás - nyalkás láz*; — a *csorvás-epés láz* melly 1834 — 40ben járványosan uralkodék; — az *idegláz* (*versatilis et stupida*) melly minden évben gyakran mutatkozík, és 1828, 1838ban járványos volt; *bélhagymáz* 1827 - 32 — 35 — 36ban járványos; — a *váltűlázok* 1828ban *homosok* (*endemicus*) voltak, leggyakrabban azonban 1828, — 29, — 34 egész — 36ig, — 42 43.

A *gyuladűsok* között: torok, tűdű, bél, továbbá a borda és hasbűr gyuladűsa, mellyek tűbbnyire hurutos-csűzosak. A bűrkűtegek kűzt: *kanyarű*, 1830 — 35, — 41, — 42 járványosan szelid; — a *vűrheny* 1827, — 30, — 38, — 41 járványos; *himlűk* 1828, — 32, — 40, — 41 járványos. A himlűnyavalya a beoltottakra is terjűdt, mibűl szelid variolidak sarjadosának. — A *rűh* — egyetemleg elterjedve. — A folyások kűzt: *hasmenűsek* és *vűrhűs*; ezek gyakran jelenkeznek nyárban és űszkor, 1827ben járványosan hagymázszal karűlve uralkodtak, azért űlűskűlűk valának, 1829 és 34ben epűs jelleműek; — *axűsi okűdűvűrhűs* (*cholera*) melly 1831ben Junius 25tűl egész a késű űszig tartott, s csupán 27 helysűg vala tűle ment, 18000 emberen felűl elűt; — és 1836ban űszkor 11 kűzsűgben, midűn 261 ember veszűte életűt; — az *epűs hányűvűrhűs*, a nyár sajátja, gyakori, ártatlan. — A sor-

vasztó nyavalyák (cachexiae) közt: a *vízkiórság*; többnyire fő és mellvízkiórság, mint elhanyagolt váltólázak, küszvény és szeszés italivás utánkórja; *görvélykór* (Scrophel) minden alakzatában; — *köszvény* és az *üdült csúsz*, melyek legáltalánosabban vannak elterjedve; — *tüdővész* és *bujakór*, ritka azonban nem ismeretlen; — *sápadtkór* és *féregnyavalya* gyakori; a szalagféreg ritka tünetény. Az ideglázak között: *méhgörccs* (hysteria) többnyire mint a lochiák háborodottságának következménye; *köhhurut* (Keichhusten) többnyire kanyaróbolí átmeneti betegség, igen gyakran járványos és szaporán terjedő, kivált 1830, 41, — 43ban; — *szent Vidtánc* gyakran mint kifejlési kór; — *nehéznnyavalya*, ritka; — *veszottság*, épen nincs, miután mindig hatásosan alkalmazott elhárító szerek a mérget elenyésztetik. A kedélybetegségek közt a *részegdüh*, és *hönvággy* uralkodnak

24. §.

Ó t a l o m h i m l ő ó l t á s .

A himlők óltása itt a tiszt. helység - lelkészek jelenlétében és a főorvos hivatalos fölügyázata alatt történik s városi és kerületi orvosok által szorgosan és serényen ápoltatik. Az óltóorvosok minden jó sikerrel mególtottért a közsépgépzőtárból 6 pengő krajcárt kapnak. A hitelesített és összeszámolt óltási jegyzőkönyvek a nmlgu. Helytartótanácsához terjesztetnek föl. Az óltás, miután roppant jótékonyasága elismertetik, akadályt nem szenved, — több habozást nyilvánítanak az anyák az áttenyésztésre szükséges óltási anyag lecsapolgatásánál. Többnyire ellen nem állhatván a látványnak, elszaladnak. 1828 óta 1845ig tehát tellyes 18 évig felügyeléseim alatt 113,489 gyermek, tehát egyremásra, évenkint 6,304 gyermek mególtaték, mégpedig a megyében 100,691, a k. városokban 12,798. Hogy

az óltás nem felületesen, hanem hiven, serényen, s lelkiismeretesen végeztetik, bizonyítja azon kedvező körülmény, miszerint az itten 1840 és 41ben egyetemleg elterjedt himlőjárvány gyöngén fogamzék és kevéssé elterjedt, az óltottaknál csupán ártatlan variolidákat csalt ki, mi által egyszersmind a vizsoltást fölülegessé tevé.

25. §.

A házi emlős állatok egészségi állapota.

A házi emlős állatok közti egészségállapot egészben véve kedvező. Egyes, olly nagyon számos barmok közt kikerülhetlen, évenkint gyakran történő szórvány - köresetek, a lovak között: *lólakong*, *pók*, *keh*, és *szemgyulladás*, — a szarvasmarhánál: *hasszorulás*, *főlpuffadás*, *rérvizelés*, *köbetegegség*, *vérhas*; — a juhok közt: *mételynyuvalga*, *forgódüh*, *rühön* kívül: forró száraz nyárban szelid száj és. körömmnyavalyák fejlődnek ki; — nedves hideg őszkor pedig gyakran mételyes tüdődög a szarvasmarhánál (mint p. o. 1825, — 32, — 45ben); *nyelvküteg*; — továbbá *lábzuzmbk* a hizlalt szarvasmarhák közt; — *öldöklő tályoglúz* a sertéseknél.

1829 és. — 32ben a himlők a nálunk közönségesen be nem óltott juhnyájokban nagy pusztításokat tőnek. 1829 és. — 30ban, főkép petig 1837ben 38 helységben a marhadög dühöngött, és 3750 marhát ólt el.

26. §.

Orvosszemélyek.

Itteni okleveles orvosszemélyek száma 46 egyént foglal magában, mégpedig 14 gyógy - 14 seborvost, mellyek között többen egyszersmind szemész - szülészek és állatorvosok is; — 6 gyógyszerárust, kik közt az eper-

jesiek dicséretesen kitűnnek jelesül fölkészített gőzgépek segítségével működvén, — és 12 bábák. Ezekhez csatlakoznak 6 céhsebészek; több vizgált sebészkovács, és falusi bábák; — aztán egész nyája a művelt és műveletlen álorvosoknak. Különösen ellátják az egészségi hivatalt 2 rendes és 6 tisztbeli orvosok, 6 ker. sebészek, és 6 bábák, minden városnál egy rend. orvos, sebész és bába. Soovárt a kir. sóhivatal egy seborvost és egy bábát bir. Az itt állomásozó katonaság egy fő, két alorvos által segéltetik. A tübbiek, mindnyája becsületes hű és kész papjai a szenvedő emberiségnek, mellynek testi szenvedéseit férfiasan támadják meg, *contraria contrariis*, két egyént kivéve, kik a gyógyítást *similia similibus* eszközölni igyekeznek. Azonban mindnyáját a szeretet, barátság és egység köteléke üvedzi; mindnyáját igazság és világosodás, magasztos orvosi tudomány és művészet iránti hasonló buzgalom lelkesíti. Ezen nemes érzés mindenikök lelkét mindenha hevité, jelenleg legtisztábban nyilvánul 4 évek óta áldásdúsan főnálló orvosi egyletiünk által, hol testvérileg egybeolvadottan évenkint négyszer jövünk össze, szó és írásbeli előadásokkal eszméink, vizgálataink és tapasztalásainkat egymásközt kicserélendők, oktatunk, hogy tanitassunk, hol 7 orvosi időszaki lap és egy általunk összeszerkesztett orvosi könyvtár szellemeinknek üdvös tápot nyújt. Ezen tisztán tudományi szövetség alapítója és elnöke Kern Keresztély orvos és sebésztanár, nagy mint orvos, nagyobb, mint érző, valódi emberbarát, ki 45 éveken át fáradhatlanul munkásan szeretettelyes orvosi segedelmet nyújtott a szenvedő emberiségnek, ki 86 évig mint magasztalt megyei főorvos lelkiismeretesen s üdvtellyesen tölté hivatalát, és most mint 76 éves tisztos ősz és bölcs, csöndes elvonultságában önmagánakjél szeretve, tisztelve, hecsülve mindenki által.

zött, vagy mételyes nyavalyában levő lakos, és uralkodó járványoknál a jobbágyosság számára lehet a közalaptőke rovására rendelményezni. E szerint a beteg paraszt saját értékére s vagyonosabb embertársai kegyességére szoritkozni kénytelen és ez nálunk valóban nem pusztá szó, hanem ünöslen, tetemes, szeretettellyesen előző. Kevésbe kerülne világi és papi egyének nevezetes számát, az elnyomott szenvedő emberiség védangyalaiúl neveznem, de hiszen nemes neveik ott fűn füljegyezték a csöndes kegyes erények s a valódi keresztény irgalom megjutalmazójánál. Isten áldja őket! nem szorultak magasztalásokra.

28. §.

Szegényintézetek.

Sáros lakosainak egyik lefőbb és legszebb tulajdonai közé szegények iránti nagy jótétezetők tartozik, igazi ajtosságuk gyöngéd sarja! Nem nyilvánul ugyan fényes intézetek által, mellyek fölülte gyakran mi jótéteményt sem képesek nyújtani neveiken kívül; azonban a kegyes szivből élő veteménymagkint csiráz. Minden faluközség hű szivvel ápolja házi szegényeit; minden mezőváros kegyes adakozások által táplálja kórháza nyavalygóit; városaink mindenike régi és újabb adományozások által több szegényebb, nyavalygók, nyomorékok, korgyöngékkal erősen megnépesített intézeteket tart fűn, mellyek közt a *bártfai szegényintézet*, melly 24 vén szegény polgárt vagy polgárnőt ededel, ital, ruha, és lakással illően ellát, mellyhez az egész Lauka vagy Lukavica falu és a város területén levő kitűnő mezei gazdaságával járul és ezekből és kegyes adományozásokból és hagyományokból járó jüvedelmeket az intézet fölszerelésére fordítja — a legkitűnőbb. Továbbá minden birtokuraság szegény nyomorúlt jobbágyait atyai patriarchalis módon segíti, — minden lelkész dúsan és szeretettel-

lyesen osztogatja, az almizsnát, és így él és létez minden, ha nem kényelmesen, legalább meglehetősen.

29. §.

G y ó g y i n t é z e t e k.

Emberszerető kedélyesen nemes korunkra hagyaték szegény szűkölködő betegek számáraí menhelyek alapítása. Ennek dicséretes példája az eperjesi evang. deákok kicsin kórháza, melyet a mint emberbarát is híres Krieger tr. néhai eperjesi városi orvos 1815ben csupán egy az iskolai ifjúság köréből évenként összeszedett pénzadománnyal megalapítá és melyet 23 évi ingyen segélynyújtás után 1200 pfnyi tőkéje, mindig jó karban levő fölszerelésével együtt, a mint derék ember és ügyes orvosnak általánosan elismert és tisztelt Stoltz tr. urnak hagyá, ki a kórházat 8 évek óta szintén ingyen, lelkiismeretesen és hiven igazgatja. Élő példány gyanánt ragyog: az *eperjesi polg. kórház*, melly célszerűen fölkszítve két osztályban 24 kóragyát és 18000 vftnyi tőkét bir, mellyek kamataiból és nemes emberbarátok és pártfogók adakozásaiból évenként 250 — 280 elhagyott beteg szorgosan és nyájasan ápoltatik, és Czirbusz tr. és Paulus sebész urak kitünő jeles vezérlete alatt áll. Merészen emelkedik most Sáros megyének egy nagyobbse-rű sinórmérték szerint épített *kórháza*. Az építés már be van végezve, a mű még nincs. Azonban a RRk. minden jó és üdvös iránti lelkesült nemes nagylelkűsége biztosít bevégzéséről. Eperjesen végre egy dicséretesen nevezetes jól fölkszült *katonai kórház* is létez.

És most isten veled tisztelt vándor! ki Sáros róná-
in hűn kísértél; — szíves köszönet tapasztalt türelme-
dért! Sok maradt ugyan utunkban a földben és fölötte
szemeink elől elrejtve, sok hiányos is, — azonban bo-
csáss meg, csupán azt akarám neked mutatni, mit egy
20 évi vizgálat igaznak vall, minek tiszta valóságáról
kezeskedem. Vedd kegyesen figyelembe, hogy ez csupán
orvosi kirándulás vala, hogy ezen munkácska orvosi hely-
írás, s e szerint csupán azon okpontokat igyekvém ki-
tűntetni, mellyek kedves és tisztelt hontár-aim szellemi
és testi javát és fájdalmait veszik igénybe. Hogy ki ne fá-
rasszalak, minden jegyzéki kimutatást kerültem, csupán
az eredményeket tapintám meg. Vale et fave!

